



# FÜREDI HISTÓRIA

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

---

XX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

58.

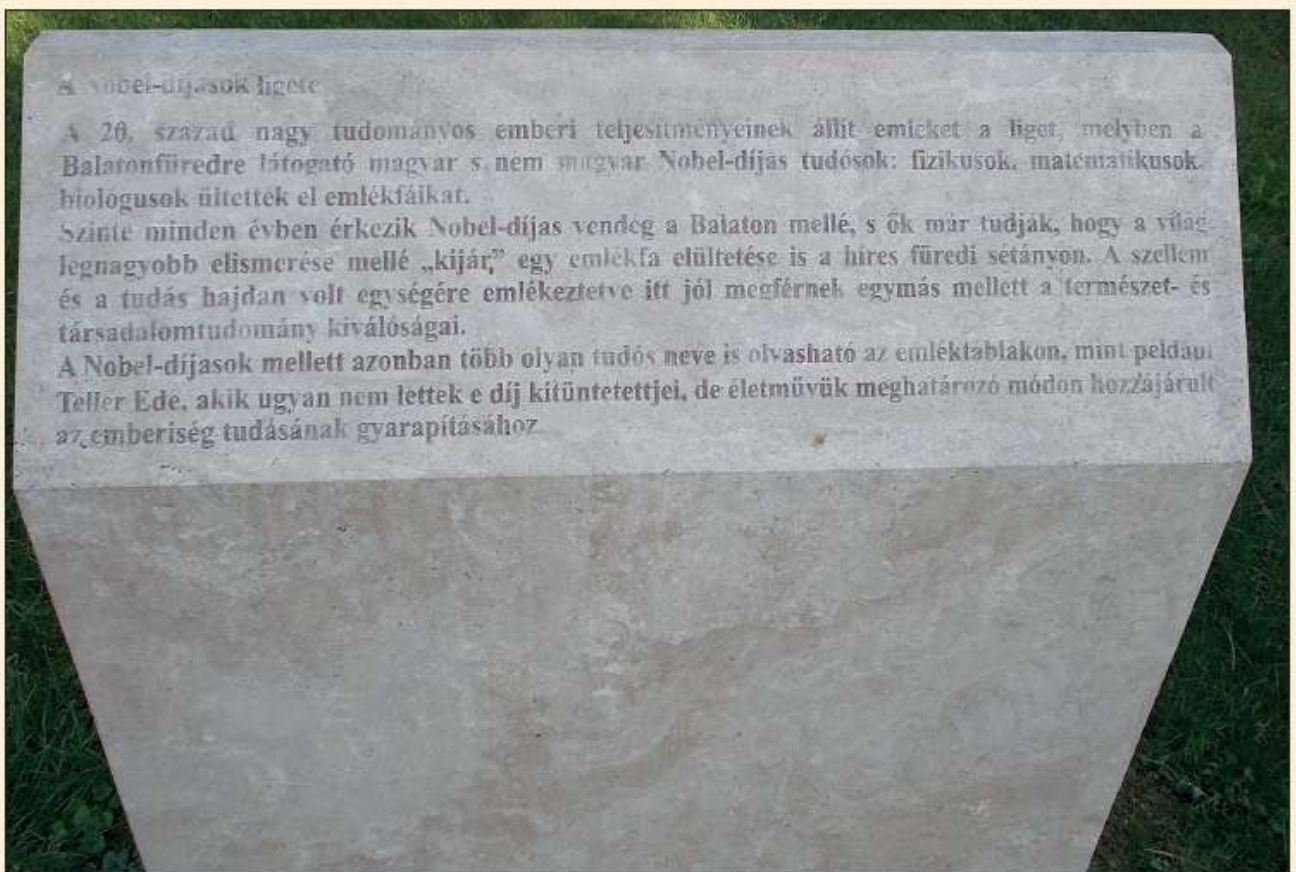
2020.

---



A balatonarácsi Csolnoky-nyaraló udvarán

Cholnoky Jenő aquarellje



#### A Nobel-díjasok ligete

A 20. század nagy tudományos emberi teljesítményeinek állít emléket a liget, melyben a Balatonfüredre látogató magyar s nem magyar Nobel-díjas tudósok: fizikusok, matematikusok, biológusok ültettek el emlékfáikat.

Szinte minden évben érkezik Nobel-díjas vendég a Balaton mellé, s ők már tudják, hogy a világ legnagyobb elismerése mellé „kijár” egy emlékfá elültetése is a híres füredi sétányon. A szellem és a tudás hajdan volt egységére emlékeztetve itt jól megférnek egymás mellett a természet- és társadalomtudomány kiválóságai.

A Nobel-díjasok mellett azonban több olyan tudós neve is olvasható az emléktablakon, mint például Teller Ede, akik ugyan nem lettek e díj kitüntetettjei, de életművük meghatározó módon hozzájárult az emberiség tudásának gyarapításához.

A balatonfüredi Nobel-díjasok ligete

# TARTALOM

## KÖZLEMÉNYEK

<b>Pipics János</b> HÁLAADÓ VERSEK, A FÜREDI VIZI NIMFÁRÓL – EGY 1792-ES FORRÁS FELTÉTELEZETT SZERZŐJE .....	3
<b>Tóth-Bencze Tamás:</b> JÓKAI MÓR „TITKOS ROMÁNCA” .....	11
<b>Rybár Olivér:</b> A BALATONARÁCSI CSOLNOKY NYARALÓ TÖRTÉNETE .....	17
<b>Tóth-Bencze Tamás:</b> A SPANYOL-ÜGY FÜREDEN .....	25

## VISSZATEKINTŐ

<b>Olti Ferenc:</b> BALATONFÜREDI ZSIDÓ SÉTÁK I.: A FALU .....	29
<b>Vastagh György:</b> A TUDÓS EMLÉKFÁK TÖRTÉNETE II. 2003 – 2019 .....	35

## EGYESÜLETI HÍREK

A BALATONFÜREDI HELYTÖRTÉNETI EGYESÜLET 2019. ÉVI PÉNZÜGYI BESZÁMOLÓJA .....	38
KÖZHASZNÚSÁGI JELENTÉS 2019. ....	38
ADOMÁNYOZÓK .....	40

FÜREDI HISTÓRIA  
helytörténeti folyóirat

XX. évfolyam 3. szám 58. 2020.

Alapítva: 2001-ben

Felelős szerkesztő:  
BAÁN BEÁTA

Szerkesztő bizottság:  
BÉRESI ÁKOS,  
P. MIKLÓS TAMÁS,  
Dr. SZÜTS ISTVÁN GERGELY,  
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Nyomdai előkészítés:  
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Kiadja  
a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület

Felelős kiadó:  
TAKÁCS MIKLÓS  
elnök

A folyóirat  
Balatonfüred Város Önkormányzata  
támogatásával jelent meg.

A pecsétnyomat rekonstrukciója  
PÁLFFY KÁROLY  
grafikusművész munkája.

Ára: 500 Ft

A folyóiratot az egyesületi tagok  
tagilletményként kapják.

Megjelenik évenként háromszor:  
április, július, december

Szerkesztőség:  
E-mail cím: furedihistoria@gmail.com

Nyomda:  
OOKPress, Veszprém  
Felelős vezető: SZATHMÁRY ATTILA

ISSN 1587-9399

E számunk szerzői:

**Dr. Olti Ferenc** az MTA kandidátusa,  
Balatonfüred

**Pipics János** egyetemi hallgató,  
Sárvár

**Rybár Olivér** geográfus, tanár,  
Veszprém

**Tóth-Bencze Tamás** könyvtáros,  
Eplény

**Vastagh Görgy** ny. középiskolai tanár,  
Balatonfüred

**A folyóirat kapható:**

Balatonfüreden, a Lipták Gábor Városi Könyvtárban,  
a Városi Helytörténeti Gyűjtemény  
és Kiállítóhelyen,  
a Grafít Papír-Írószer-Nyomatvány Boltban  
(Köztársaság utca 18.),  
a Zsidó Kiválóságok Házában  
(Bajcsy-Zsilinszky u. 32.),  
a szívkörházi könyvesboltban,  
a Tourinform Irodában,  
az Arácsi Népházban és  
a Bodorka – Balatoni Vízivilág Látogatóközpontban.

Köszönjük a szerzőknek, alkotóknak, hogy tiszteletdíjukról lemondtak,  
és ezzel támogatták a folyóirat megjelenését.

A folyóirat korábbi számai – 2018-ig – pdf formátumban letölthetők a <http://www.historia-bfured.hu/f%C3%BCredi-hist%C3%B3ria,14.html> oldalról, az egyes számok tartalomjegyzéke alatt található link segítségével. 2019-től az újabb számok internetes változatai a folyóirat Facebook oldalán lesznek elérhetőek.

**A következő számhoz a kéziratok leadásának határideje: 2020. november 15.**

PIPICS JÁNOS

## „HÁLÁADÓ VERSEK, A' FÜREDI VIZI NIMFÁRÓL” – EGY 1792-ES FORRÁS ÉS FELTÉTELEZETT SZERZŐJE

### Bevezetés

Füred, a Balaton és a füredi víz számos irodalmi alkotás ihletője lett az évszázadok során. Jó példa erre a *Háláadó (sic!) versek, a' Füredi vizi Nimfáról* is, amely 1792-ben jelent meg a Magyar Hírmondóban,<sup>1</sup> pontosabban a március 13-án kelt darabjának toldalékában. A szerzőt a folyóirat nem közli, de a szöveg bizonyos részei alapján kikövetkeztethető.

A mű leírásokkal gazdagított beszámoló, mely ugyanakkor egy problémát is felvet, s arra megoldást vár, esedezik az ország nagyjaihoz, teljesítsék kérését. Hosszú, több részre tagolt, páros rímekkel ékes alkotásról van szó, amely megszólítja a füredi nimfát is. A szerzőt, aki aranyerét és veseköveit jött kezelni Füredre régi „kapcsolat” fűzi hozzá, sőt ő is segíteni szeretne neki. Erről és füredi emlékeiről szól az ókori párhuzamokkal díszített vers.

### Füred a Magyar Hírmondóban 1790 körül

Füred több helyen is előkerül a korszak sajtótermékeiben. Jó példa erre egy füredi utazás bemutatása a Magyar Kurir 1796-os számaiban<sup>2</sup>, mely tulajdonképpen egy igencsak részletes úti beszámoló Veszprémről, Füredről, Tihanyról, de általánosságban a Balatonról is ír. A tó kapcsán kerül elő a település a Mindenés Gyűjtemény 1790. évi 15. levelében is, a *Magyar Országának nevezetesebb Tavai* című részben.<sup>3</sup> Ez 5 tavat mutat be, a többi a következő levélben kerül sorra.<sup>4</sup> A Balaton az első csoportban van, konkrétan a 2. ismertetett tó a Fertő-tó után. Találunk itt egy érdekes kijelentést: „A' Balaton' vize igen könnyű, és esztendeig (sic!) is el-lehet pintzében tartani úgy, hogy meg-nem bűdösödik.”<sup>5</sup> Témánk szempontjából érdekesebb azonban a nevezetes helységek felsorolása. Itt Füred rögtön az első. Róla ezt írja az ismertető: „...Füred Szala Várme gyében [van], melly ékeskedik szép szőlő hegyekkel, sok forrásokkal, nevezetesen a' savanyú-víz' forrásával, melly ennek határában esik a' Balaton paron, 's a' mellynek vizének italára minden nyáron sok idegen vendégek jelennek-meg.”<sup>6</sup>

Kicsit korábbi a fentieknél a Magyar Könyv-ház egy 1783-as összefoglalója,<sup>7</sup> amelyben szintén felbukkan Füred, mivel az ismertetett útikönyvben is említi a szerző.<sup>8</sup>

A Magyar Hírmondóban négy fontosabb említést találunk. A Hírmondót 1792. július 23-án Pestről arról tudósítják, hogy a nádor a prágai koronázás előtt még Füredre szándékozik menni.<sup>9</sup> Az időpont stimmel, I. Ferencet (1792–1835) ugyanis augusztus 9-én koronázták cseh királlyá Prágában, a szövegben még említett frankfurti koronázás pedig július 14-én történt. Az itt szereplő nádor egyébként Sándor Lipót főherceg, aki 1790 és 1795 között viselte a hivatalt.

A Hírmondó 1793-ban egy igazi szenzációról számol be.<sup>10</sup> A bánáti postamester, Pilli János egy reménytelen betegségből gyógyult fel. Kálváriáját ismertetve említi az írás Füredet is. Barátai tanácsára érkezett ide a beteg, ám Füreden sem sikerült meggyógyítani, igaz, megmenekülését végül mégis csak ennek az útnak köszönheti, hisz így találkozott későbbi gyógyítójával, a füredi, de a tél miatt éppen Veszprémben tartózkodó seborvossal, Siller Jánossal. 1796-ban egy másik füredi orvosról olvashatunk, aki még 1794-ben feltalálta a mesterséges keserűs „természeti mássát,”<sup>11</sup> amiről egyébként a Magyar Kurir is írt.<sup>12</sup> 1798-ban pedig a munkácsi savanyúvízről állítja azt a tudósítás, hogy egyre többen látogatják, s hogy a vizsgálatok szerint nem rosszabb a minősége a füredinél.<sup>13</sup>

E négy részlet mellett megtaláljuk Füredet, mint lakhelyt azon személyeknél is, akiknél egy-egy a Hírmondóban említett könyv megtalálható, ezek között a „partnerek” között van a füredi Szép Gergely is,<sup>14</sup> aki egyébként egyike volt a jelentéseket beszedő személyeknek,<sup>15</sup> sőt fizetni is lehetett nála a Hírmondóért.<sup>16</sup> Érdekeség, hogy ugyancsak ott találjuk őt a Magyar Kurir vidéki szerkesztői között.<sup>17</sup>

### A forrás és a szerző

Az itt közölt vers egy hosszú, négy, eltérő terjedelmű részre osztott szöveg. Témája a lírai én Füreden töltött időszaka s az ennek hatására benne felvetődő problémák. Az indító alaphelyzet a kút felépítése, környezete, és annak gondjai. Már rögtön az elején megtudjuk, a költő szót emelt már korábban is az ügyben, azt szeretné, ha a régi állapotokat állítaná vissza, s erre már a haza nagyjait is kérte. Csak ezután következik az részlet, mely a megérkezését (Arács felől) és a szállása elfoglalását meséli

el. Kiderül, hogy aranyér és vesekő gyötri, betegségét már bécsi és győri orvosok, borbélyok is kezelték például piócával, a terápiák azonban nem használtak. Ezért utazott a szerző Füredre, gyógyulásért, de már korábban is járt ott, sőt, a vers alapján sajátos kapcsolat fűzi őt a Nimfához, e szerelemszerű érzelem, rajongás a későbbiekben még előkerül.

Meglepő elem, hogy a Nimfa köszönti őt, mi több „mások” hallására<sup>18</sup> üdvözlí, s utána hosszasan beszél hozzá. Ez az a részlet, melyből valószínűsíthető, hogy a szerző Nagy János. A nimfa a *Nyájas Múzsza* szerzőjének nevezi a költőt, azt pedig ő írta, és 1790-ben jelent meg Győrben.<sup>19</sup> Abban a gyűjteményben egyébként egy másik füredi témájú alkotása is szerepel, *A' füredi vízi nimfának keserves panasza* című vers, amely ugyanúgy a tizenkét oszloppal körülvett „rabról” szól, és az ország nagyjait kérleli. Ez alátámasztja az előzményeket. A szerzősége tanulmányában<sup>20</sup> egyébiránt Perger Gyula is megerősíti, ő a verset Nagynak tulajdonítja, s idéz is belőle.<sup>21</sup>

Nagy Jánosról az utóbbi idők közköltészeti kutatásainak eredményei mellett két régebbi műben is tájékozódhatunk. Az egyik Horvát Jánosnak a magyar irodalmi népiességről írt monográfiája,<sup>22</sup> a másik pedig Kerényi Olaf Nagyról írt könyve.<sup>23</sup> A korszak (főleg főműve és a megjelenését követő vita révén) ismert költője Nagyváradon született 1732-ben. A jezsuita rend tagja lett, később káplán Győrben, majd Szany plébánosa 1778-tól 1803-as haláláig. Költőként magyarul és latinul egyaránt publikált, művei között több, a kor költészetében gyakori „keserves” található. Ugyancsak nem volt ritka az anonim publikálás sem, így az ő életművében is előfordul.<sup>24</sup> Versein Faludi Ferenc hatása érződik,<sup>25</sup> egyik legismertebb munkája a *Pápa városát ditsérő bakonyi leány*,<sup>26</sup> amely a *Nyájas Múzsában* is szerepel, mint a *Gúnyoló, 's más víg énekek* XXIV. éneke. Művei formailag egyszerűek, a páros rím mellett azonban voltak keresztrimes munkái is.<sup>27</sup> Nagy ellenfele az a Szaitz Leó volt, aki élesen bírálta őt erkölestelen verseiért. Az oroszlán, amely, ahogy Perger Gyula is rámutat,<sup>28</sup> az itt közölt versben is szerepel, az ő metaforája (a nevére utalva), erre bizonyíték az 1790-es gúnyvers, *Az Oroszlány és a' Nyájas Múzsza* is.<sup>29</sup> Szaitz egyébként válaszolt is rá, s kettejük között komoly ellentét alakult ki. Nagy itt bemutatott költeményében háromszor említi őt (noha ellenfele ebben az évben, 1792-ben elhunyt), kétszer az „oroszlány” szóval és egyszer nevének kezdőbetűjével (L).<sup>30</sup>

Utóbbi a Nimfa tanácsában szerepel, ugyancsak ő mondja a költőnek, hogy ne éljen az orvosságokkal s a különféle kiegyesítő szerekkel, a víz ugyanis

önmagában is hatásos lesz, ő, a Nimfa segíteni fog rajta. A szerző valóban jobban lett, s ezt azzal is bizonyítja, hogy azt írja, egészsége mellett alkotói kedve is helyreállt, irodalmi kérdésekben is kész volt megnyilvánulni, harcba szállni a „Kánász-írókkal.”<sup>31</sup> A következő sorban olvasható a „Szembe szökni, bátor Vad-Oroszlányokkal!”<sup>32</sup> rész, ami szintén Szaitzra utal.

A gyógyító erőt Nagy egyértelműen a víznek tulajdonítja, itt szerepel ugyanakkor a „szüz Nimfátskának serkedő tejével”<sup>33</sup> kifejezés is, ami minden ellentéte ellenére csak oximoron, költői képként egyszerre mutatja a víz életadó erejét és a Nimfa tisztaságát.

A második egység ezek után egy indoklás és egy öngazolás is egyben: ha ilyen segítőkész volt a Nimfa, s meggyógyította a költőt, aki csupán annyit tett, hogy megkérte erre, s néhány versében megörökítette, mi mindent tehet meg akkor azokért, akik teljesítik kívánságát s a neki tetsző helyzetbe állítják a kutat. Ennek a résznek a zárógondolata az, hogy nagy kincs a füredi víz, s éppen ezért törődni kellene a kút környezetével, legalábbis ezt sugallja a szerző azzal, hogy fákat kíván köréje. Mindez azonban már megvalósulóban, s erről tudósít a harmadik egység eleje, amely a parkosítást mutatja be.

Schilson báró említése itt nem véletlen, többször szerepel például Lichtneckert Andrásnak a füredi fürdőtelep történetéről írt tanulmányában is.<sup>34</sup> A királyi kamara pesti kamarai kerületének adminisztrátora<sup>35</sup> fontos szerepet játszott Füred fejlődésében: ő tervezte a, későbbi nevén, Ófürdőházat,<sup>36</sup> és az irányításával készült 1790-ben az angolkert,<sup>37</sup> de más téren is sokat tett a környékért.

Ha római istenek is itt töltik az idejüket, mondja ezután a költő, miért furcsa az, hogy az emberek is. A harcban megfáradt vagy éppen megsérült katonák pihenésért, gyógyulásért érkeznek Füredre, a betegek gondjaikra kezelésért, de olyan is van, aki csak ide jön üdülni, élvezni a nagyra becsült vizet. Ideális világot tár elénk a vers, itt az urak nem csak együtt töltik idejüket a szegényekkel, de kötetlenül tudnak beszélgetni is velük. Mindezek tükrében fejleszteni kellene a környéket, mondja a költő, új épületeket építeni, parkosítani, de főleg átalakítani a kutat. A kérés megismétlése egyúttal átvezetés is, a záró egység ugyancsak erről szól, ismét kiemelve, hogy a Nimfa meggyógyította őt bajaiból, s hálás lenne azoknak is, akik segítenének rajta.

A vers négy egysége eltérő hosszúságú. Az első 80, a második 12, a harmadik 70, a negyedik 8, sorból áll, összesen tehát 170 sorból épül fel a vers. Pá-

ros rímes formája miatt ez 85 db páros rímet jelent. A középső és az utolsó szakasz hasonló tartalmú, az első epikusabb, míg a harmadik részletezőbb, ókori párhuzamokkal díszített leírás. A hangnem emelkedett, ódai, a Nimfa szinte istennőként jelenik meg, akit körülrajong, felmagasztal a szerző, esedezik hozzá gyógyulásért, s az végül megsegíti. A Nimfa tehát itt a kút és a víz, a tisztaság és az életadó erő mitikus jelképe, azaz a gyógyító füredi víz megszemélyesített alakja.

A nimfák eredetileg a görög mitológiában is hasonló környékeken éltek, „női természetistenségek, melyek forrásokban és patakokban, vagy mellettük”<sup>38</sup> laktak. Így tehát természetesnek tűnik egy nimfa felbukkanása a versben, a szerző ismeretében mégis furcsa. Egy ókori motívum már a Nyájas Múza címében is előkerül, Csörsz Rumen István rá is mutat, hogy a kortársak különösnek is találhatták, mivel nem éppen egy katolikus papra utal.<sup>39</sup> Ugyanez vehető fel a szépségükről híres nimfák esetében is. A kifejezés egyébként Csokonainál is felbukkan a füredi kúttal együtt *A tihanyi Ekhóhoz* című versében s annak korábbi változatában (*A füredi parton*) is.

### Különbségek a másik Füred-vershez képest

A két alkotás, bár mondanivalója azonos, nem csak keletkezési idejében különbözik, formailag is más. Míg a közölt műben páros rímeket, a korábbi költeményben keresztrímekeket használt Nagy János. *A' füredi vízi nimfának keserves panasza*<sup>40</sup> 13 versszakból áll, minden strófa 8 soros. A 3. strófától kezdve a nimfa beszél, ő kérleli az ország nagyjait, az első kettőben Nagy felhívja a figyelmüket a „Füredi Szűz lányka”<sup>41</sup> szavára.

A nimfa kijelenti, hogy nem érdemelt rabságot, s ezután az „indoklás” jön, felsorolja, mi mindent tett ő a hozzá látogatókért. Perger Gyula ennek kapcsán rámutat, hogy meglehetősen részletesen, „szinte naturalista módon”<sup>42</sup> ismerteti, mit okoz a betegnek az aranyér, igaz az 5-6. versszakban a többi betegség (kólika, vesekő) leírása sem éppen visszafogott. A 7. versszak a tetőpont, a mű igazi mondanivalója. A nimfa szerint, aki ivott a vízből, meggyógyult, s ezért dicsérték a „tehetségét,” mégis, ahogy mondja: „...hála-adás / Helyett most tömlőtben / Vetett az árulás...”<sup>43</sup> A 8–11. strófa arról szól, miért nem illik hozzá az aktuális állapot, s a kérésről: szabadítsák őt meg szenvedéseitől. A záró rész két szakasza a legérdekesebb, az ugyanis egy fenyegetést tartalmaz: ha nem teszik meg, amit kér, akkor nem gyógyít többet, sőt ártani fog az odaérkezőknek.

Látható, hogy a két vers hangnemében is különbözik. A korábbi darabban hangsúlyos elem a fenyegetés, ami az itt közölt versben nem szerepel. Érdekes azonban, hogy mindkét esetben a szerző és a nimfa közös megnyilvánulásáról van szó. Az első műben Nagy hívja fel a figyelmet a nimfa panaszára, a másodikban viszont csupán meghallgatja, s az érdemi mondanivalót már ő maga fogalmazza meg. Míg tehát *A' füredi vízi nimfának keserves panasza* valóban egy szomorú monológ, a költő bevezetőjével, addig a *Háláadó Verseket, a' Füredi vízi Nimfáról* fő alakja inkább maga Nagy János, a vers a szerző szemszögéből látatja a helyzetet. Ott Nagy János utazása és az az alatt történtek adják a kiindulópontot, ebbe építi bele a költő a nimfa „megszólalásaként”, köszöntéseként a probléma ismertetését, hogy aztán maga Nagy kérjen és indokoljon.

Közös elem tehát, hogy mindkét műben megszólal a sértett, vagyis a nimfa, csak míg a korábbi alkotás esetében ez áll a középpontban, addig a bemutatott költeménynek ez egyfajta hitelességet kölcsönöz, s rámutat a szerző és a nimfa „kapcsolatára.”

### Különbségek más költők Füred-verseihez képest

Kereshetünk más költőktől is Füredről szóló verset a korszakból. Tipikus példa lenne Csokonai már említett művének két változata: a korábbi, *A füredi parton* és a végleges, *A tihanyi ekhóhoz*. Ezek formailag is különböznek a Nagy János-költeménytől, de az természetesen gondolatiságban, kidolgozottságban is elmarad tőlük. Eszünkbe juthat Czuczor Gergely is, akinek epigrammája a füredi fürdő jelképe lett, s bejáratán olvashatták is az odaérkezők. Ő egyébként 1833-as *Komlóssynéhoz* című művében szintén említi a füredi forrást. Ugyancsak felbukkan a település Vörösmarty Mihály *A tihanyi viszhang* című versében és Garay János *A Balaton* című alkotásának VI. részében („Adj gyógyvizedből egy italt, Fürednek szép tündére!”<sup>44</sup>).

Korban kicsit közelebbi Berzsenyi Dániel, aki többször is írt a Balatonról: *Keszthely, A Balaton*. Külön Füredről szóló költeménye is van, *A füredi kúthoz*, amely ugyanúgy kérés, de a kúthoz, hogy gyógyítsa meg ismerősét is, ne csak őt. Ez természetesen kidolgozottabb, művészebb, mint Nagy „hála-adása”, de nem jelenik benne a Nimfa, ezt a motívumot ugyan Berzsenyi is használja (*A balatoni nympa Gróf Teleki Lászlóhoz midőn a Balatonra szállott*), de nem Füred kapcsán.

Nagyhoz hasonlóan kevésbé ismert tollforgató Bellicz, későbbi nemesi nevén Beliczay Jónás, aki-

nek szintén jelent meg Füredről szóló verse a Magyar Kurir 1796. évi 6. számában.<sup>45</sup> A mű Decsy Sámuel, a korábban már említett útleírás szerzőjét is dicséri, így könnyen lehet, hogy annak hatására született. Ez a költemény sem olvasható máshol, így amolyan érdekességképpen közlöm a teljes szöveget.

Bellicz Jónás<sup>46</sup>: A' Füredi Ferdőhöz.  
Füred! ki a' két Hazában, sőt messzebb elhírhedtél,  
Test gyógyító Forrásodról, 's azzal méltán kérkedtél,  
Hogy a' leg hasznosabb Ferdő [fürdő], Pannonnak  
Bethesdája.<sup>47</sup>

Kebeledben ömledez-fel, 's folydogál tsatornája  
Vedd-elő most virtusidat, 's össze szedvén erődöt,  
Majd Aesculáp<sup>48</sup> meg-bajolván *mineralis*<sup>49</sup> kútfordot,  
Hazámnak egy kedves Fiját [fiát] ne tsak nyájasan  
fogadd,

Hanem Testének épségét a' lehetőségig meg-add!  
DECSY<sup>50</sup> ez, ki nagy lelkének ha bomlana temploma,  
Kháron<sup>51</sup> hajóját a' Styxbe<sup>52</sup> le nyomná talentuma!  
Kegyelmes Ég! ne engedjed, hogy meg-hűljön az  
a' kéz,

A' melly minden munkáiban a' Haza javára néz,  
'S úgy ir, hogy kitsinyek 's nagyok egy aránt kötelesek  
Betsülni a' mi DECSY-jé, ha tsak Szivek nemesek!  
Sőt el jó az az idő is, hogy a' ki most gúnyolja.  
Maradékja, vagy még maga, munkáját megsókolja  
[megcsókolja].

Látható, hogy egyszerű kis versikéről van szó. Rövid, 16 soros alkotás, páros rímekkel. Ókori utalások ebben is vannak, klasszicista jellegű mű, melynek a Decsy munkásságának sorsáról, jelentőségéről szóló utolsó két sor csattanószerű befejezést ad. Nagy János verse ehhez képest bonyolultabb felépítésű, hosszabb, és egyértelműen a nimfa kérése köré épül, míg Bellicz művében a központi alak a település, a megszemélyesített Füred.

Itt tehát nincs szó füredi nimfáról, ahogy Csokonainál is tihanyi, Berzsenyinél balatoni szerepel. Mindez azt mutatja, hogy bár a mitológiai alak megjelenése Nagynál „indokolt”, a költői kép nem általános a település kapcsán, ahogy a panasz sem. Azt nem tudni, az „ország nagyjai” mit feleltek, ha egyáltalán eljutott hozzájuk Nagy János első verse, ám az a tény, hogy szükségesnek látta megírni a másodikat, arra utal, nem tapasztalt érdemi változást. Ez persze megkérdőjelezi az általa emlegetett egyetértést („E' vala kesergő panaszom' értelme, / Mellyet helybehagyott minden józan elme”) <sup>53</sup> is. Mindenesetre a későbbi költemény tartalmi hasonlóságai ellenére hangnemében és felépítésében is eltér a korábitól.

## A forráskiadás elvei, módszerei

A versnek nem találtam egyetlen teljes kiadását sem antológiákban vagy forrásgyűjteményekben, csak idézetet belőle Perger Gyula már említett tanulmányában<sup>54</sup> pont Szaitz kapcsán. Ha készült is ilyen, e tanulmány célja nem csupán a mű közzététele, hanem elemzése és a szöveg lábjegyzetekkel ellátott kiadása is.

Az eredeti írásmódot majdnem teljesen átvettem, csupán a kötőjelek közötti szóközt töröltem ki a formai egység miatt. Az említett kötőjeleket egyéb-iránt mindenhol meghagytam, akkor is, ha a mai helyesírásunk szerint nem kellene használni (például ige és mögötte álló igekötő esetén), ahogy a névutóknál vagy az egybeírt eltérő jelentésű szavaknál is. Benn maradtak a szövegben az aposztrófok, sőt nem aktualizáltam a központosítást sem, az is az eredeti írásmódot tükrözi. A hosszú mássalhangzók esetében sem javítottam a maitól sokban eltérő alakokat, viszont a nem kézenfekvő szavaknál, szó kifejezéseknél, szögletes zárójelben megadtam a legvalószínűbb értelmezést.

A vers tagolását ugyancsak megtartottam a három csillaggal való elválasztással együtt. A szövegben szereplő neveket, mitológiai utalásokat szükség szerint lábjegyzeteltem.

Nagy János<sup>55</sup>:

### Háláadó Verse, a' Füredi vizi Nimfáról

Tizenkét oszloppal környül-vett Nimfátskám!  
Kövel, vas rostéllyal kerített kutatskám!  
Mit nem tselekedtem, hogy meg szabadúlnál?  
Irtam,<sup>56</sup> reménykedtem Haza' Naggyainál!  
Mit irtam? azt, hogy már egyszer Téged' szánván,  
Szabadabb folyásra hoznának, óhajtván,  
Hogy a' melly erődöt, mint mondják, el-vették,  
A' régi hasznával, vissza-térítenék.  
Könyörögtem kivált, hogy alább szállítsák  
Kútadat, 's hajdani lábra igazgatnák.  
Harmadfél láb vala hajdan magasságod,  
'S nagyobb hasznot hajtott az alatsónyságod.  
Nem te tulajdonod, kávák közt puffadni  
Nem három lábnyinál magasbra dagadni;  
Ártalmas mindenben a' puffadt kevélység,  
Magasra vágyódó negédes büszkeség.  
Még három lábnyinál magassabb nem voltál,  
Frissen ki-buggyanó vizeddel tápláltál,  
Nem párált-ki erőd, 's Martziális tüzed,  
Fogatosabb vólt, 's tsípősebb az ízed.  
Fel - emeltetésed fogyasztja erődöt,



Ez térszi lustábbá buggyanó vizedet!  
 E' vala kesergő panaszom' értelme,  
 Mellyet helybe-hagyott minden józan elme.  
 Kilentzvenedikben, ezer hét száz után,  
 Hozzád jövék ismét *Arátsnak* [Arácsnak] kő-útján.  
 Hogy meg-látnám, ha t'án [tán] panaszomnak hasznát  
 Vehetném? 's érezném a' viz' foganattyát.  
 Alig szállottam le kotsimról, hogy szállást  
 Keresnék magamnak. Szerentsés bé-állást  
 Szerzett jó Barátom, szobámba bé-mentem,  
 'S ágyi holmitskémme [holmicskámme] le is tele-  
 pedtem.

A' kúthoz sietek, hogy vizi Nimfámat  
 Köszöntsem, szép szókra készitvén a' számát;  
 De reám esmérvén, engem' meg-előzött,  
 'S mások' hallására imígyen üdvözlött:  
 Hozott Isten, *Nyájas Múzsának*<sup>57</sup> Szerzője!  
 Híremnek, nevemnek nagy Védelmezője,  
 Ólvad örömeben szívem itt léteden,  
*Füredi* Nimfádot védő személyyeden!  
 Mivel hálállyam-meg nagy szeretetedet,  
 Én hozzám mutatott buzgó hívségedet?  
 Vedd jó névvel igaz háláadásomat,  
 Hozzád hajló szives jó akaratomat.  
 Tudom, *Nyájas Múza!* nyomorúságodat,  
 Vak arany-eredből jött bádgyadtságodat,  
 A' melly a' fejedre sok szédelgéseket  
 Hozott, és ezernyi más betegségeket!  
 Tudom, hogy veséid rakva vagynak kővel,  
 Nagy kint, és fájdalmat okozó fővénnel,  
 E' két nyavalyából mostan ki-segítlek,  
 Mert nem tagadhatom, hogy téged szeretlek.  
 Több aranykádát már el-vitték Doktorok,  
*Bétsi, Győri* híres Borbélyok 's Orvosok!  
 'S még se nyitották-ki az arany-eredet;  
 Bátor piótzákkal kínozták testedet,  
 Kurjongattál szegény, kínodban kő miatt,  
 Rágtad fájdalmodban magát a' kő-falat;  
 Én leszek orvososa most két nyavalyádnak,  
 Ha élsz a' vizével *Füredi* Nimfádnak.  
 De ne éllý úgy véle, mint az *Egri L-ó*,<sup>58</sup>  
 Nem kell én vizemhez pilula, sem sok só.  
 Nem meg-szorúltt Fehér-Nemnek orvossága,  
 Mellyért meg-adózott az ő torkossága.  
 Férfjfi vagy! Asszonyi szereket ne kóstold,  
 Se pilulájával a' szádat ne motskold!  
 Mert úgy el talállyák tsapni a' hasadat,  
 Hogy *Pápán* sem hozod helyre a' gyomrodát.  
 Mondta ezt katzagva, 's én élvén vizével  
 E' szüz Nimfátskának serkedő tejével,  
 Oszlott bennem a' kő, mentek a' fővények!  
 Aldják [áldják] meg e' vizet, magok az Istenek!

Két hét múlva pedig, az arany-erem is,  
 Melly mind eddig vak vólt, 's a' titkos- süllyöm is  
 Ki nyílt, mint tavasszal rózsza-bimbó nyílik,  
 'S már vér-szemet kapván, nem vak az arany-lik.  
 Újjított [újult] naponként erőm, 's nevelkedett,  
 Sőt nyájas tollam is itten olly erőt vett,  
 Hogy kész lessz ezentúl, a' Kanász-irókkal  
 Szembe szökni, bátor Vad-Oroszlányokkal!<sup>59</sup>

\* \* \*

Ha így bánt e' Nimfa, a' Nyájas Múzsával,  
 Ki egynéhány Versnek ki-adott sorjával  
 Esedezett, hogy a' mélységből ő vizét  
 Ki-húznák, 's adnák meg, előbbeni ízét:  
 Miként fog azokon utóbb segíteni,  
 Kik mélyly tömlöztéből ki fogják vezetni. –  
 Ó! vezessétek-ki Hazánkknak Naggyai,  
 'S légyetek e' Viznek Nagy Oltalmazói!  
 Nagy Kints Országunkban a' *Füredi Nimfa*,  
 Éledgyen mellette hárs, nyár-fa, és szil-fa!  
 Kerengős szép kertjét tsudállya *Anglia*,<sup>60</sup>  
 És érezze hasznát minden Haza' Fia!

\* \* \*

Telik kívánságom! mert hozzák *Somogyból*  
 A' fiatal fákat, 's a' szomszéd *Bakonyból*;  
 Nőnek a' lugosok, és árnyékos ernyők,  
 Kár, hogy el-maradnak a' zöldellő fenyők.  
 Báró *Schilsonra*<sup>61</sup> van bízva az ékes kert,  
 Ki sok ezer fákat már földbe ültetett;  
 Hogy meg-foganodván, e' kútnak vidékje  
 Ékesedjen vélek domború mellékje.  
 Már is kertre mutat ékes rajzolása,  
 Virágos Tábláknak kies az osztása,  
 Ide vészi *Flóra* virágzó lakását,  
*Tzéres*, és *Pomóna*<sup>62</sup> az ő sétálását.  
 A' szomszéd hegyekből *Bakhus* ide siet,  
 Boros nagy hasával, a' mint lehet, iget;  
*Jupiter*, *Neptunus*, és *Plútó*<sup>63</sup> is itten  
 Múlatozik, bátor mind a' három Isten.  
*Jupiter* menydörgő nyilait felejtí,  
 'S egy kis Kápolnában Nagyságát el-rejtí.  
*Neptunus*, Balaton' öblében úszdogál,  
 Én vizi Nimfámmal minden nap szembe áll,  
 Habjait feléje hányván, nyájaskodván,  
*Nájádek*<sup>64</sup> Seregét Társaságba híván.  
*Plútó*, fa-barlangban meleg ferdőt érleszt.  
*Káron*,<sup>65</sup> hajójával semmit itt el nem vesz.  
 Mert a' sok Lelkeket, vagy Eliziumba,<sup>66</sup>  
 Vagy ha azt kívánnýák, ált [által] viszi Somogyba.

Három *Ganimédes*<sup>67</sup> terít itten asztalt,  
 'S a' mint ki kívánnya, úgy méri az italt.  
*Mármárosban* [Máramarosban] termett sónak nints  
 itt héja [híja],  
 Se borsos nektárnak, tsak az erszény birja.  
 Ha már Istenek is a' *Füredi Nimfát*  
 Annyira kedvellik, hogy el-lepik kútját:  
 Mi tsoda, ha tanyát készít itten más is?  
 'S ide kívánkozik Úr, szegény, 's *Magnás* is.  
 Mi tsoda? hogy a' kik Mársnak Táborában  
 Forgatták kardjokat a' véres tsatákban,  
 Ott el-nyomorodván, itten Panatzéát<sup>68</sup>  
 Keresnek, 's talállják sebek' orvosságát?  
 Mi tsoda? hogy a' kit az epe nyomorgat,  
 A' *Füredi Vizre* az nyáron számot tart?  
 'S én Vizi Nimfámnak orvosló vizéhez  
 Úgy siet, mint szarvas a' patak' éréhez?  
 Mi tsoda? hogy kiknek semmi bajok nintsen,  
 Annyira örülnek e' *Füredi Kintsen*,  
 Hogy esztendő számra egynéhány napokat  
 Itt akarnak tölt'ni, 's felejtik bajokat.  
 Mi tsoda? hogy tagos, izmos *Oroszlányok*,<sup>69</sup>  
 Bátor vastag szőrű, 's bőrű Test-bálványok  
 Vedleni *Füredre* járnak, és hasokat  
 Pilulákkal vesztik, tisztítván gyomrokat?  
 Mi tsoda? hogy mint a' *Kasztali* forráshoz,<sup>70</sup>  
 Úgy sietnek Múzsák e' Vizi Nimfához?  
 Nyájas énekek közt katzagván [nevetvén] azokat.

Az őket tsipdező hitvány szúnyogokat?  
 Nagy itt a' nyájasság, szép a' társalkodás.  
 Úrral iszik szegény, nints per, patvarkodás,  
 Szép a' hárs-fák között a' tsendes sétálás,  
 Nevetik a' Nimfák, ha szalad *Pilulás*<sup>71</sup>!  
 Nints mássa nagy Földön, én Vizi Nimfámnak,  
 Nints mássa savanyú szabású kútjának;  
 Azért is illendő, hogy ékesíttessen,  
 'S több Vendég' számára épület tétessen!  
 Illendő, hogy kertek, és sétáló úttzak,  
 Több árnyékos helyek, lúgosok, paloták  
*Füredi Nimfámnak* vizét környül vegyék,  
 'S annak hírét nevét hiresebbé tegyék!  
 De főképp' szükséges, hogy alább szállítsák  
 Vizét, 's három lábnál fellyebb ne botsássák,  
 Hogy frissen bugygyanó vizét frissen fogván,  
 Jobb hasznát érezzük, áldván, magasztalván!

\* \* \*

Ím'! *Füredi Nimfám*! Szerettem Kútatskám!  
 Megént értted fárad az én *Nyájas Múzsám*.  
 Ezzel is hálálván jó-téteményedet,  
 Kő, 's arany-ér ellen, nyújtott kegyelmedet!  
 Én tsak esedeztem értted, és segítél!  
 Kettős nyavalyámban meg-könnyébbítettél!  
 Mit nem fogsz azokkal utóbb tselekedni,  
 Kik eleget fognak kérésemnek tenni?

#### Jegyzetek:

1. Háláadó Versek, a' Füredi vizi Nimfáról. In: Magyar Hírmondó 1. 1792. 369–374. p.
2. A' Magy. Kurír B. Füredre való utazásának, és ottan apródonként gyűjtött tapasztalásainak summás le írása. = Magyar Kurír, 1796. 2. sz. 29–32. p. Folytatásai: A' M. Kurír B. Füredi utazása históriájának folytatása. = Magyar Kurír, 1796. 3. sz. 45–48. p. és B. Füredi utazásom' históriájának folytatása. = Magyar Kurír, 1796. 4. sz. 59–64. p. A szerző valószínűleg a szerkesztő, Decsy Sámuel, Szinnyei József is neki tulajdonítja.
3. Magyar Orzágnak nevezetesebb Tavai. In: Mindenés Gyűjtemény 4. 1790. 233–240. p.
4. Magyar Ország Tavainak folytatása. In: Mindenés Gyűjtemény 4. 1790. 241–244. p.
5. Magyar Orzágnak nevezetesebb Tavai, 1790. 238. p.
6. Magyar Orzágnak nevezetesebb Tavai, 1790. 238–239. p.
7. CL. könyv. In: Magyar Könyv-ház 3. 1783. 363–369. p.
8. CL. könyv, 1783. 368. p.
9. Magyar Hírmondó 2. 1792. 141. p. – Sándor Lipót főherceg, nádor füredi látogatására azonban valószínűleg már nem került sor. „*Béts. A' múltt Vasárnap (Jul. 29 dikén) reggel indult meg innen Prága felé. Nádor Ispány ő Kir. fő Hge. Rövid ideig való volt itteni mulatása.*” Magyar Hírmondó 2. 1792. 154. p.
10. Magyar Hírmondó 3. 1793. 104–106. p.
11. Magyar Hírmondó 9. 1796. 279. p.

12. Vö.: A' Glauber tsudállatos Sójáról való Oktatásnak folytatása. = Magyar Kurir, 1799. 9. sz. 142–144. p.
13. Magyar Hírmondó 14. 1798. 180–181. p.
14. Lásd: Magyar Hírmondó 8. 1795. 496. p.
15. Lásd: Magyar Hírmondó 2. 1792. 456. p.
16. Lásd: Magyar Hírmondó 1. 1792. 1. 558. p.
17. Lásd: Magyar Kurir, 1793. 31. sz. 79. p.
18. Háláadó Versek, a' Füredi vizi Nimfáról, 1792. 370. p.
19. Ehhez lásd: Nagy János: Nyájás Múzsza. <https://mek.oszk.hu/07700/07761/07761.htm> (megtekintés: 2020. 06. 22.)
20. Perger Gyula: A „Nyájás Múzsza” és az „Oroszlány”. In: Csörsz Rumen István (szerk.): Doromb. Közköltészeti tanulmányok 7. Reciti, Bp., 2019. 121–144. p.
21. Perger, 2019. 133. p.
22. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927.
23. Kerényi Olaf: A magyar irodalmi népiesség úttörői I. Nagy János szanyi plébános élete és irodalmi munkássága. Pannonhalma, 1939. (Pannonhalmi Füzetek 23.)
24. Csörsz Rumen István, Küllös Imola (s. a. r.): Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete 3/B. Közkerölcs és egyéni sors. Universitas Kiadó, Bp., 2015. 17.p.
25. Szegedy-Maszák Mihály, Jankovits László, Orlovsky Géza (szerk.): A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig. Gondolat Kiadó, Bp., 2007. 439. p.
26. Csörsz Rumen István: A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban. (1700–1800). Universitas Kiadó, Bp., 2016. 179. p.
27. Csörsz, 2016. 175. p.
28. Perger, 2019. 133. p.
29. Perger, 2019. 128. p.
30. Perger, 2019. 133. p.
31. Háláadó Versek, a' Füredi vizi Nimfáról, 1792. 371. p.
32. U.o.
33. U.o.
34. Lichtneckert András: Az anarchiától a keresztig – A füredi fürdőtelep kialakulásának vázlata. = Füredi História, 2013. 2. sz. 3–13. p.
35. Lichtneckert, 2013. 5. p.
36. Lichtneckert, 2013. 6. p.
37. Lichtneckert, 2013. 7. p.
38. Nimfák. In: A Pallas nagy lexikona. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/075/pc007509.html> (megtekintés: 2020. 07. 25.)
39. Csörsz Rumen István: Buffán és Gatyá-tó. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/csorsz-rumen-istvan-buffan-es-gatya-to.html> (megtekintve: 2020. 07. 25.)
40. A füredi vízi nimfának keserves panasza. In: Nagy János: Nyájás Múzsza. <https://mek.oszk.hu/07700/07761/07761.htm> (megtekintés: 2020. 06. 22.)
41. U.o.
42. Perger, 2019. 131. p.
43. Lásd: 40. sz. jegyzet.

44. Garay János: A Balaton. In: Garay János összes költeménye. <https://mek.oszk.hu/00600/00655/00655.htm> (megtekintés: 2020. 08. 22.)
45. Bellicz Jónás: A' Füredi Ferdőhöz. = Magyar Kurir, 1796. 6. sz. 96. p.
46. Beliczay (ekkor még Bellicz) Jónás (1764 –1845) evangélikus lelkész, 1796-ban Nagygeresden él. Az aláírás szerint is „Nagy-Geresdi Evang. Rector” ld.: Beliczay Jónás In Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/b/b01437.htm> (megtekintve: 2020. 08. 07.)
47. Bethesda: bibliai tó Jeruzsálem mellett, János evangéliumában gyógyító erejű.
48. Aesculapius: Aszklépiosz római megfelelője, a gyógyítás istene.
49. lat. ásványi
50. Decsy (Szinnyeinél Decsi) Sámuel (1742? –1816), a Magyar Kurir alapítója és szerkesztője, a korábban már említett füredi útleírás szerzője. Bővebben lásd: Decsi Sámuel In Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (megtekintve: 2020. 08. 07.)
51. Kharón, latinul Charon: mitológia alak, a holtak lelkeit ő szállította át ladikján Hádész birodalmába.
52. Sztüx (Styx): az alvilág határfolyója és az azt megszemélyesítő nőalak a görög mitológiában.
53. Háláadó Versek, a' Füredi vizi Nimfáról, 1792. 369. p.
54. Perger, 2019. 133. p.
55. A vers név nélkül jelent meg, de a szerző beazonosítható.
56. Utalás a korábbi versre (A' füredi vízi nimfának keserves panasza), mely a Nyájás Múzsza című gyűjteményben jelent meg 1790-ben. A mű a Magyar Elektronikus Könyvtár állományában online is olvasható: Nagy János: Nyájás Múzsza. <https://mek.oszk.hu/07700/07761/07761.htm> (megtekintés: 2020. 06. 22.)
57. Nagy János 1790-ben Győrben megjelent versgyűjteménye.
58. Utalás Nagy fő ellenfelére Szaitz (néhol: Szaicz) Leóra (1746–1792), aki 1779-től haláláig Egerben élt. Ld. a Magyar Katolikus Lexikonban <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szaicz.html> (megtekintve 2020. 07. 25.)
59. Utalás Szaitzra. Nagy által használt metaforája a keresztnévére utaló „Oroszlány”, azaz oroszlán.
60. Utalás lehet az angolkertekre, amik Angliában is a 18. században jelentek meg.
61. Schilson János báró, a korabeli füredi fejlesztések jelentős alakja, többek között az angolpark is az ő irányítása alatt épült ki 1790-ben.
62. Pomona: a fán termő gyümölcsök római istennője
63. Pluto (Plútó): Eredetileg a görög mitológiában szereplő női alak, később Hádész nevének latin változata.
64. Talán „najádék” vagy „najádok” jelentésű lehet. Utóbbi jelentése: nimfák. A najádok, naiaszok voltak a görög mitológiában például a források kutak őrzői is.
65. Lásd: 51. sz. jegyzet
66. Elízium, Elüzion: túlvilág, az istenek kedveltjeinek otthona a halál után.
67. Ganümedész: görög mitológiai alak, Trósz, Trója alapítója és névadója fia. Miután Zeusz beleszeretett, az istenek pohárnoka lett.
68. Gyógyszer, orvosság, Panakeia (lat. Panacea), Aszklépiosz (Aesculapius) lánya, görög gyógyító istennő nevéből.
69. Perger Gyula Szaitzra való utalásnak titulálta (ld.: Perger, 2019. 133. p.), de lehet egy őt és a hozzá hasonlókat együttesen célzó, általánosabb gúnyolódás is. A következő sor kidolgozottsága a metaforát erősíti.
70. Kasztalia-forrás: a Parnassosz hegynél (Apollón szent hegye) lévő forrás, itt éltek a görög mitológiában a múzsák vagy másképp a Kasztaliai-nimfák.
71. Pilulás: valószínűleg a gyógyszerész. Esetleg valamelyik gyógyszert szedő fürdővendégre is utalhat. Horribile dictu: az illemhelyre szaladó páciens.

TÓTH-BENCZE TAMÁS

## JÓKAI MÓR „TITKOS ROMÁNCA”

Az irodalomtörténetben számos közlemény látott napvilágot, amelyek szerint Jókai Mór talán legnépszerűbb regényének „Az arany ember” Noémijának alakját, gyámleányáról mintázta, akibe 1870 körül beleszeretett, titkos szerelmi viszonyt létesített az akkor 18 esztendőes hajadonnal. A tüdőbeteg leányt Füreden, majd Arácon helyezte el, akinek állapota rövidesen rosszabbra fordult, ekkor a dél-tiroli Meránba [Merano] (egyes források szerint Gleichenbergbe) küldték gyógyulni, ahol azonban nemsokára – még abban az esztendőben, 1870-ben, vagy 1871-ben, esetleg egy-két esztendővel később – elhunyt. A regény 1872 januárjától jelent meg a Jókai alapította „A Hon” folyóiratban, folytatásokban, de még ugyanebben az esztendőben könyv formájában is napvilágot látott.

A fent említett kapcsolatról először Bródy Sándor tett említést két és fél hónappal Jókai halála után, a „Jövendő” 1904. július 17-i számában megjelent, „Jókai – az ember” c. cikkében. Itt többek között ezeket írta: *„Mondják – akik joggal és nem alaptalanul beszélnek – hogy a regényírónak gyámleánya iránt való szerelme olyan erőteljes és romantikus volt, amilyennek Shakespeare szokta festeni fiatal hőseinek isteni örültségét. Jókai és gyámleánya Lukanics Ottilia egy városban laktak, mindennap érintkezhetek és alkalmasint érintkeztek is egymással – mégis a szigorú és komor házasságban élő férfiú mindennap hosszú levelet írt a kisleánynak. Az akkori időkben írt forró regényeit folytatta e levelekben, vagy a leveleknek folytatásai és kibővítései voltak a regényei? – ezt az életrajzíró kutassa ki és állapítsa meg. Én csak azt tudom, hogy a gyámleányának gyámleánya iránt való szerelme az író szívének és művészetének történetét évekig lefoglalta a maga számára. Ha a leveleket megtalálnák valahol, meg lenne a kulcs és a mérték ehhez az időhöz, melyet a Jókai legboldogabb és legférfiasabb korszakának lehet tartani – messziről ma. Akkoriban keveset tudtak róla.”* A továbbiakban Prielle Kornéliára hivatkozva úgy jellemezte Jókai titkos szerelmét, hogy *„szőke, nagyon is szőke” volt, de nem tartozott „a határozottan szépek közé”,* majd így folytatta:

*„Egy másik forrásom [Feszty Árpádné] szerint Laborfalvi Róza el akart válni Jókaitól, amikor megtudta a dolgokat és csak nagy kérésre maradt vele együtt. Ki volt az áruló? Bizonyára asszony, aki a feleségnek elvitte a férj leveleit, amelyeket gyámleányához írt. Csakhogy a levelek akkor már egy*

*hagyatékhöz tartoztak, Lukanics Ottilia – egyébként egy szabadsághős árvája – meghalt tizenkilenc éves korában. A poétikus tudóbj vitte el e költői lényt, akinek szenvedélyes és szenvedő alakjára rá kell találnunk sok Jókai regényben.”*

A következő, aki írt az esetről, Mikszáth Kálmán volt, „Jókai Móra élete és kora” c. munkájában, „A sárga ház és lakói” c. fejezetben az alábbiakat lehet olvasni:

*„Egy vagy legfeljebb másfél évvel >>Az arany ember<< megalkotása előtt egy özvegy úriasszony, L... né kereste fel Jókait Stáció utcai házában és mint volt honvédezredes özvegye fölkérte, hogy vállalja el gyermekei fölött a gyámságot. Többször megfordult ott ebben az ügyben. Jókainé megtudta, ellenezte és megígértette férjével, hogy semmi esetre se fogadja el a gyámi tisztelet. Jókai megígérte, hanem úgy látszik, később mégsem tudott ellentállni az özvegy rábeszéléseinek, elvállalta, de a felesége előtt most már titokban tartotta, s hogy az asszony ne járhasson hozzá, ő kereste azt fel lakásán, hol két gyermekével, fiával és szép szőke leányával, a 18 éves Ottiliával, szűkös anyagi viszonyok között élt.*

*A gyámtya látogatásai egyre sűrűbbek lettek s a viszony közte és a bájos L. Ottilia kisasszony közt egyre bizalmasabb, melegebb színt öltött, míg végre kölcsönös szerelemmé nőtte ki magát. Az anya gyorsan, váratlanul meghalt s a két gyermek gondja most már a Jókai nyakába szakadt. Ehhez járult még az Ottilia betegsége, ki a tüdővészeselek szomorú osztályához tartozott.*

*A költő a bekövetkező nyáron egy balatonfüredi villában helyezte el beteg gyámleányát egy néje felügyelete alatt s napjainak szabad részét a bájos leányka oldalánál tölté, oda álmodva magát vele a Senki szigetére. A kisasszony is ábrándos, költői természetű lény volt, valóságos képmása hajban, termetben, arcban >>Az arany embere<< Noémijának. Amiről nappal beszéltek, amit éreztek, amit elgondoltak, azt este a költő beleöntötte >>Az arany ember<<-be. Így készült a regény, az egyik a világ számára, a másik nagy titokban.*

*Hanem hát a füredi pletyka útján fülébe jutott Jókainénak is valami, de nem sok, a dolgról, Jókai mégis okosabbnak látta Arácsra küldeni a leányt, ahol nincs gonosz, fürkésző szemek előtt, s könnyen meg lehet látogatni.*

*A sorvadó leány később Meránba, a tüdőbetegek utolsó állomására került. Ott egy tanítónénál volt*

elhelyezve ápolásra, ahol a szegény kis Noémi meg is halt. A tanítóné, a haldokló ágyán kijelentett akaratához képest, egy csomagban visszaküldte Jókainak a tőle származó emléktárgyakat és lángoló hévvel írt német szerelmes leveleit. A meráni csomagot, nem lévén otthon Jókai, a felesége bontotta fel s látván a kétségbevonhatatlan bizonyítékokat, sokáig volt nehéz, keserű szívvel eltévelyedett Mórica irányában. Okunk van egyébiránt hinni, a levelek tartalmát se hagyva figyelmen kívül, hogy ez a viszony is inkább volt plátói. És bár a hajfür, melyet Ottilia az aranymedalionnal együtt visszaküldetett, már egyik legutolsó fürdje lehetett a költőnek; az izzón lobogó szenvedély veszedelmesen hasonlít a legelső szerelmekhez.

>>Az arany ember<< után míg Ottilia Arácson tartózkodott, ismét új regényt írt: az >>Eppur si muove<< (És mégis mozog a föld) címűt, mely a Kazinczy-, Kisfaludy-korszak írójának keserves úttörői munkáját festi.”

A „kapcsolat” további szépirodalmi jellegű ábrázolásai: S. Nagy László: *Jókai szerelmei*. Cluj-Kolozsvár, 1925. (46–51. oldal); Szini Gyula: *Jókai. Egy élet regénye*. Budapest, é. n. (172–192. oldal); Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. Budapest, év nélkül. (15–16. oldal); Hegedüs Sándorné Jókay Jolán (Jókai Mór testvérének lánya) 1927-ben, halála után megjelent emlékirataiban: *Jókai és Laborfalvi Róza*; Kelecsényi László: *Rózától Belláig: Jókai Mór szerelmei*. Budapest, 2013.; Nemere István: *Jókai szerelmei*. Budapest, 2015.) Tábori Kornél „Jókai regénye” c. munkájában, a 96. oldalon még azt is feltételezte, hogy a románcból egy fiúgyermek is született<sup>1</sup>, ez azonban nem túl valószínű. Jókai és Ottilia szerelméről megemlékezik még Bognár Cecil: *Jókai lélekrajza*. Jókai emlékkönyv. Szerk.: Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond. Komárom 1925. (123. oldal).

A történet magja megtörtént, valóságos eseményeken nyugszik. Jókai Mór valóban elvállalta egy leánygyermek feletti gyámságot, aki néhány év múlva meghalt. Azonban a történet – és nem is kicsit – eltér attól, amit eddig ismertünk.

A gyermek származása. Hát, ezzel bizony akad egy kis probléma. Az „apa” József Lukenitz (Lukenich/Lukinich/Lukinics) Lipsko-ban [Galícia] született, 1818 körül. Lukenitz Ferenc császári és királyi százados és Schobel Katalin fia. Valószínűleg lengyel származású, nem nemes, római katolikus vallású. 1834-től 1847-ig a 41. gyalogezredben<sup>2</sup> szolgált, ahol őrmesteri rangig emelkedett. Erdélyben élt. 1846-ban vagy 1847-ben kötött házasságot – valószínűleg még katonaként<sup>3</sup> – Bagdi/Bagdy Juli-

annával (Kolozsvár, 1821. február 18.<sup>4</sup> – Pest, 1873. július 21.). Két gyermekük született: Lukinich István Pál 1847. április 16-án jött világra, és 25-én keresztelték meg Kolozsváron, és Lukinich Gyula József, utóbbi 1849. február 20-án született, és március 18-án keresztelték meg, szintén Kolozsváron.

István felnöve, Angliába költözött, Liverpoolban telepedett le és a tengerészetet választotta hivatásául; 1888-ban már hajós- / tengerészkapitány volt, ekkor Panamában kötött egy, újabb házasságot.

Gyula nagyon fiatalon hunyt el, 1867. május 20-án, egy párbajt követően agyonlőtte magát. A kerepesi úti sírkertben temették el.

A családfő (Lukinich József) 1848 őszén őrmesterként beállt az Erdélyben megalakult 32. honvédszászlóaljhoz. Később hadnagy lett, 1849. március 13-ától (6-i dátummal) főhadnagy a 4. honvéd zászlóaljnál [Gyula fia keresztelési bejegyzésénél legalábbis ez az alakulat szerepel]. Április 8-án Bem József tábornok kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával. Május 15-étől (12-i dátummal) százados Bem tábornok törzsében, és a tábornok segédtisztjeként teljesített szolgálatot. Július 3-án megsebesült az oroszokkal vívott besztercei ütközetben – egyes források szerint tévedésből Bem helyett lőtték le egy templomtoronyból –, Marosvásárhelyen hunyt el július 28-án.

A feleség harmadik gyermeke, Ottilia 1852. február 22-én látta meg a napvilágot, és 1853. január 18-án keresztelték meg Kolozsváron. A keresztelési bejegyzés (14/1853) szerint az anyja: Bagdi Juliana, foglalkozása: divatárusnő. Az apa neve nincs feltüntetve, a megkeresztelt kislány keresztneve neve „Ottilia” alatt viszont van ott szerepel a következő megjegyzés: „törvénytelen”, azaz házasságon kívül született. Vagyis színésznőnek tulajdonképpen Bagdi Ottiliának hívták. Magyarán nem tudni, ki volt a vér szerinti, vagy, ha úgy tetszik, a biológiai apja. Édesanyja – férje halála után – új partnert talált, ebből a kapcsolatból született Ottilia.

Az anyuka valamikor 1853 után költözhetett gyermekeivel Pestre, mert „A Honvéd” 1868. április 6-i számában olvasható az alábbi közlemény: „III-dik utalványozás. A honvédségélyző-alapi bizottságnak 1868. évi február hónapban folytatva tartott üléseiben segélyezésre kijelölt egyének harmadik névjegyzéke a f[o]lyó. e[sztendő]. 1215–868. számú közlemény kapcsában oly hozzáadással tétetik közzé, hogy az ezen egyének részére járó végkielégítések, illetőleg előlegek azonnali folyóvátétele, s az illető törvényhatósági kormányzókhoz kézbesítés végett elküldése iránt már intézkedés történt. ...

2350–867. Lukinics Józsefné szül. Bagdi J., százados özvegye, I[akik]. Pest. 16.”

Anyja tudtával és beleegyezésével Otília 1866-ban beiratkozott a nemzeti színi tanodába. Miután elvégezte ezt, színésznő lett, 1874-ben – édesanyjuk halála után – Jókai Mór lett a gyámja.

Erre azért volt szükség, mert 24 éves kor volt a nagykorúság határa: „... a 35 dik §-ban elmondja, hogy a serdült kor a finembelieknél a betöltött tizenegyedik, nőnembelieknél a betöltött tizenkettedik életévvél kezdődik; a teljes kor (nagykorúság) mindkét nemnél a betöltött huszonegyedik életévvél.” = Dietrich Ignác: Általános magánjogi törvénykönyvnek tervezete Magyarország számára. (Pest, 1871). Valószínűleg – érthető okokból – a lány születésére vonatkozóan, feltehetően azzal az indoklással, hogy az eredeti iratok elvesztek, nem helytálló adatokat közöltek a fővárosi árvaszékkal. Ugyanis a nyilvántartásban a következő adatok szerepelnek: Lukynich Otília, született 1850 körül, a születés helye pedig Bécs (Fővárosi Levéltár: HU BFL – IV.1411.b – 1874 – 02894 – Lukynich). Ezzel elejét vehették a kellemetlen érdeklődésnek, hogyan telhetett el közel két és fél év az „apa” halála és a lány születése között? A történet egy változata szerint a halálos beteg „honvéd őrnagy” kérte meg, hogy vállalja el a gyermekei feletti gyámságot, amit az író – természetesen – nem tudott megtagadni.

De visszakanyarodva a lány sorsához: „**W. Színészeti tanoda.** A színészeti tanoda mai vizsgálatára szép számmal gyűlt közönség a nemzeti színházba; a főváros irodalmi és színész világa nagy érdeklődéssel mutat ebben azon intézet irányában, mely a magyar színészet felvirágzására alapított. Az eredmény teljesen kielégítő volt, láttunk sok igyekezetet, törekvést és szorgalmat és a minek leginkább örvendüink, többé kevésbé kifejtett tehetséget is. ... Márkus Annát és Lukinics Otíliát is meg kell emlétenünk, kik Melinda tragikai szerepében játszottak. Gerőfi Andor Otto herczeg szerepében jelent meg a színpadon. Lukynich A. k[is]. a[sszony]. meg mint John S. kell kiemelnünk a Lowoodi árvában, a mennyiben a férfi szereppel igen ügyesen és nagy könnyűséggel bánt el. – írta a „Pesti Napló” 1869. március 10-i számának melléklete.

A „Budapesti Közlöny” 1870. március 10-i számában a színi tanoda vizsgáiról írva a következőt közölte: „...Lukinics Otília Szász Károly >>Angyal és daemon<<-át szavalta.” A „Fővárosi Lapok” 1870. március 17-i számában szintén a színésznővendékek vizsgálódásáról számoltak be. „**A színházi vizsgák.** (Másodnap, márc. 16.) Tegnap d. u.

egy órakor drámai vizsga volt, Paulay Ede tanár gondos vezetése mellett, szépszámú közönség jelenlétében. ... >>A szigetvári vértanúk<< jeleneteiben Zrínyit Nagy Imre férfias méltósággal ábrázolta. Juranics Mátrai Béla volt, ki inkább vígjátékban fog kitűnni. Karikás a pitvarnok öreg alakjában teljes elismerést érdemel. Szelim Gerőfi Andor volt. A két nőszerepet Márkus Anna k[is]. a[sszony]. (Anna) és Lukinics Otília k[is]. a[sszony]. (Juranicsné) játszották. Mindkettőben van érzés, de mindkettőnek szüksége van a hang erősödésére. Vidéki színtársulatoknál vagy a népszínházban sikerrel fognak így is játszhatni, valamint Gerőfi és Karikás szintén. Ők mind a négyen pályavégzett növendékek.”

A „Vasárnapi Ujság” március 22-i számában: „Vasárnap d. u. egy órakor a >>vígjátéki vizsga<< volt, Szigeti József tanár vezetése mellett. Ez fejezte be a színi tanoda idej nyilvános próbatéteit. A közönség, mely már a drámai vizsgán is több élvet kapott, mint a mennyit növendékektől várhatott, nem fáradt bele a vizsgák látogatásába, s ezúttal is nagy számmal jelent meg. Albin >>Műveltség és természet<< című vígjátékát adák elő, Balogh István magyarításában, célszerű rövidítésekkel. ... A grófkisasszonyt Lukinics Otília k[is]. a[sszony]., a grófnőt Szerdahelyi Luiza k[is]. a[sszony]. (ki elegáns jelenés), a huszárkapitányt Karikás József, a báró kis szerepet Gerőfi, a közhuszárt Pintér Sándor (ki huszárosan mozgott, de kedély nélkül beszélt) a szobalányt Gabos Irma k[is]. a[sszony]. (e tehetséges lányka) ábrázolták.”

„A „Budapesti Közlöny” április 20-i számából arról értesülhettek az olvasók, hogy a budai színházban „... hétfőn, április 18-án két színdarabot láttunk ... A huszár (Szép) már gyengébb volt, de ő sem rontott. Tóth Antal is használható tagja a társaságnak az atya szerepekben. A képezde egy növendéke, Lukinics Otília is játszott. – Ő egyik leánya volt a tábornoknak, a másik Sághyné csinos színpadi alak.”

Persze színészi alakításai során voltak neki rosszabb napjai is, amint az a „Budapesti Közlöny” 1870. július 6-i számából kiderül: „Lukinics Otília >>Madlont<< lehető legrosszabbul játszotta. E színésznő sem arczjátékal, sem előadási képességgel nem bír.”

A „Fővárosi Lapok” 1870. október 25-i száma közölte, hogy „Pápán a Bokody társulatánál közelebb lépett föl a színi tanoda egyik pályavégzett növendéke: Lukinics Otília k[is]. a[sszony].”

A „Budapesti Közlöny” 1874. október 4-i számából azt is megtudhatjuk, „Lukinics Otília” 1870-ben a nemzeti színtanoda drámai tagozatán végzett.

A kolozsvári „Bucsuvételi Nemzeti Színházi zsebkönyv 1871-dik évre” közlése szerint 1871. április 23-án a „Plébános szakácsnéja” c. négyfelvonásos vígjátékban a kolozsvári színháznál fellépett „*Lukinics Ottília k[is]. a[sszony]. honleány a pesti nemzeti szini képezde növendéke*”. A kolozsvári „Bucsuvételi Nemzeti Színházi zsebkönyv 1872-dik évre” közlése szerint – a kolozsvári színháznál, Fehérváry Antal igazgatása alatt, lépett fel – mint „vendég” – „*Lukinics Ottília*”, de ez még az 1871-es évbéli szereplésére vonatkozik. Érdekesképpen megemlítem, hogy az 1872-es zsebkönyvben a vendégművészek névsorában, az előtte szereplő nem más, mint: „*Jókainé, Laborfalvi Róza*”. Az író felesége szintén 1871-ben, április 2-án, a „Szigetvári vértanúk” c. négyfelvonásos drámában lépett fel.

Ottília 1872 nyarán a füredi színpadon is fellépett. A „Fővárosi Lapok” július 31-i számában a füredi fürdőidényről szóló beszámolóban az a következő olvasható: *Latabár Endre jó színtársulata egykét hét óta, (mióta a >>nemzet bárója<< [Bizay Mihály] a jegyek eladása körül nagyban buzgólkodikj melegebb pártolásban részesül. Mind a drámai, mind az operai előadások kielégítő; sőt mondhatni jobbak, mint tavaly a budaiak voltak. ... Vendég is lépett föl július 22-én: Lukinich Ottília k[is]. a[sszony]. a >>Tücsök<< címszerepében, s számos kihívásban [mármint: visszatapsolta a közönség] részesült.*

Az 1872. évi füredi fürdővendégnévsor 6. sz. jegyzékében, a 429. folyószámú bejegyzésnél szerepel a következő: július 2-án érkezett Pestről „*Lukinich Józsefné honvéd őrnagy özvegye leányával*”, és az Új-házban (Újfürdőház) szálltak meg. A férj ugyan soha nem volt őrnagy, feltehetően az özvegy az adatok megadásakor kissé megszépítette a valóságot. Megemlítem, hogy a későbbi szerzők egy része honvédezredes özvegyéről és árváiról írt, sőt olyannal is találkoztam, amikor honvédtábornokká „léptették elő” a százados urat.

Lukinich József honvédszázados sírja ma is megtalálható a marosvásárhelyi temetőben, a helyi hagyományörzők rendszeresen megemlékeznek róla.

Jókai Mór a „Fővárosi Lapok” 1872. július 10-i száma szerint: „... tegnap ment Balaton-Füredre, hol szép nyaralójában húzamosabb időt fog tölteni. Neje, a köztiszteletben álló művésznő, már a nyár eleje óta ott van.” Jókai Mór – amint az „A Hon” 1872. május 8-i számából kiderül – ebben az esztendőben már április 28-án a füredi fürdőn járt, Hegedüs Sándor választási körútján korteskedett.

A július 27-i számból pedig megtudhatjuk, hogy „*Jókai Mór Balaton Füred községe díszpolgárnak választotta, s az okmányt ünnepélyesen adta át neki.*”

„A Hon” 1872. október 16-i számában olvasható, hogy „*A pesti állandó nagy népszínházra [folytatott gyűjtés során] ... Lukynich Ottília részvéthiány [miatt] ívére csak Iftot gyűjtött, maga részéről 10 ftal járult az ügy előmozdításához.*

1873. július 21-én a Kálvin téri református halotti anyakönyv bejegyzése szerint – 43 éves korában – vízkórságban elhunyt a kolozsvári származású / születésű „*Bagdy Julianna néhai Lukynich József őrnagy özvegye*”. Az anyakönyvből az is kiderül, hogy 23-án kísérték utolsó útjára a pesti köztemetőben. Ez a Kerepesi (Fiumei) úti sírkert.

Mintegy másfél héttel később, augusztus 2-án Lukynich Ottília Füredre érkezett cselédjével, az Új-házban szálltak meg (1873. évi 9. sz. jegyzék, 787-es folyószámú bejegyzés.)

Csak megemlítem, hogy ebben az évben Jókai Mór országgyűlési képviselő és családja már július 1-jén megérkezett Füredre, a saját nyaralójukban szálltak meg. Mindenesetre nem kis bátorság kellett ahhoz, ha az író a felesége itt tartózkodása alatt is találkoztatott esetleg a fiatal színésznővel, aki egy évvel később már a gyámleánya lett. Feltéve, ha már ekkor egyáltalán valóban ismerte.

„Fővárosi Lapok” 1874. március 18-i száma: „*Hangversenyeknek bővében vagyunk. ... A pesti tiszti kaszinóban szombat-este volt érdekes hangverseny, melynek sok kiváló vendége volt, ... Lukynics Ottília k[is]. a[sszony]. pedig Arany >>Fülemile<<-jét magyarul szavalta.*”

A Petőfi Irodalmi Múzeumban őriznek egy dedikált fényképet Jókai Mórtól. A portréfotó az író berlini látogatása idején készült, valószínűleg 1874-ben, Hanns Hanfstaengl műtermében. A dedikáció szövege: „*Kedves jó Ottiliának tiszteletem[?] emlékeül Jókai Mór*” [PIM leltári száma: 1711]. Hogy valóban a gyámleányának írta volna? Elképzelhető.

Ezt következően a legközelebbi hír 1878-ban jelent meg Ottílivával kapcsolatban, az eltelt közel négy évről jelenleg semmilyen megbízható információ nem áll rendelkezésre vele kapcsolatban.

A „Budapesti Közlöny” 1878. április 24-i számában jelent meg egy közlemény: „*A fővárosi árvaszék f. évi április hó 16-án 6894–6395. sz. a. kelt határozata folytán közhírré tétetik, hogy néhai Lukynich Ottiliának 1275 frtra becsült ékszerek, bútorok, zongora, ágy- és ruhaneműk, különösen*



színész öltönyök, s egyéb apró ingóságokból álló összes hagyatéki vagyona f. évi április hó 26-án és folytatólag 27-én reggeli 9–12, és délutáni 3–6 óráig Budapesten a IV. ker[ületi]. múzeum <sic!> körút 28. sz. a. házban nyilvános árverésen a legtöbbet ígérőnek készpénz fizetés mellett el fog adtatni. Bpest, 1878. április 18. A IV. ker. előjáróság.”

Az árverési hírt – rövidebb változatban – több fővárosi lap is közzétette.

Sic transit gloria mundi. A színésznő 1878. február 5-én hunyt el. Halálesetét gleichenbergi katolikus halálozási bejegyzések között nem sikerült megtalálni. A merani (ma: Merano, Olaszország) halotti anyakönyvben sem. Ami nem is különösebben meglepő, mert az ugyan igaz, hogy (Dél-) Tirolban hunyt el, de Brixenben (ma: Bressanone, Olaszország Bolzano megyéjében), a 123-as számú házban. Halálát a brixeni Szent Mihály templom anyakönyvébe jegyezték be, az 1878. évi 14-es folyószámon. Sajnos a temetés helye és ideje mincs feltüntetve, de minden bizonnyal szintén Brixenben történt.

Jegyzetek:

1. Jókai Mór apasága. Van olyan feltevés is, amely szerint Ottília vér szerint apja maga az író lett volna, és ezért is vállalta el a gyámságot, illetve csak az 1870-es évek elején jött volna rá, hogy van egy saját leánya is. Sőt, a második, Nagy (Gross) Bella színésznővel kötött házasságát is kapcsolatba hozták a színésznő állítólagos terhességével. Valószínűbb azonban, hogy a nemzet mesemondójának nem is lehetett saját gyereke, első feleségének, Rózának viszont volt, egy, a férje előtt is sokáig titkolt, házasságon kívül született leánya, a kis Róza.

2. A 41. gyalogezredet (41. Galizisches Infanterie-Regiment) 1701-ben alakították meg. Az ezred elnevezése 1850 és 1868 között „41.”, 1869-től „41. Bukowine’sches” volt. Székhelye: Czernowitz [ma: Csernivtsi Nyugat-Ukrajnában, az egykori Bukovinában]. A katonai rangsorolásjegyzék (Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums) 1835-ös kiadása szerint az ezredtörzs állomáshelye Marosvásárhelyen volt, tehát 1834-ben valószínűleg már itt tartózkodott az ezred egy része. 1836 és 1847 között Kolozsváron állomásoztak, 1850-ben az ezred már ismét Czernowitz-ban található. Az ezredtulajdonos 1823 és 1841 között báró Wenzel Ludwig Tobias von Watlet (1769 – 1841), a császári és királyi hadsereg altábornagya (Feldmarschallleutnant), 1841-től 1857-ig báró Johann Sivkovich / Sivković (1779 – 1857) a cs. és k. hadsereg horvát származású tábornagya (Feldmarschall) volt. Az ezredparancsnok 1828 – 1839-ig Josef Kofler von Nordwende ezredes, ezt követően 1845-ig Franz Soutter ezredes, 1845-től Stephan Wernhardt ezredes, 1849-1850-ben már Franz Le Gay Edler von Liefert ezredes. Mivel a soreszredeket az ezredtulajdonosok neve alapján is megkülönböztették, illetve szokták hívni, így 1841-től 1857-ig között a 41. gyalogezredet „Sivkovich gyalogság”-ként is emlegették. 1848 áprilisának végén Kiss Ernő ezredes, a későbbi aradi vértanú honvéd főtiszt, ezredével (az ekkori Hannover huszárezred) és „egy zászlóalj Sivkovich gyalogsággal”<sup>5</sup> Kikindára vezényelték, a nyugalom helyreállítására. [1848 tavaszán a szerb nemzetiség önállósági – autonómia – követelése fegyveres összetűzésekhez vezettek. A térségben állomásozó osztrák csapatok és német határőr ezredek szintén bekapcsolódtak a harcokba a magyarok ellen. Ehhez csatlakoztak még a bánáti román határőr ezredek is. Egyes német határőr ezredek viszont a honvédsereg oldalán vettek részt a konfliktusban, sőt a bánáti németiség egy része is támogatta a magyarokat, mert a felheccelt szerb felkelők bárki megölték, aki nem szerb nemzetiségű volt. A szerb felkelés a magyar szabadságharc leveréséig feltörhetetlen diónak bizonyult a honvédsereg számára, sőt 1849 januárjában átmenetileg kénytelen volt kiűriteni a Délvidéket is.]

3. A házasságkötésnek sem a kolozsvári református, sem a római katolikus anyakönyvekben nem sikerült nyomára bukkanni az 1838 és 1847 közötti bejegyzéseknél, így valószínűleg az a katonai anyakönyvben – Österreichischer Armee. Garnisonsseelsorge Klausenburg/Clausenburg (Siebenbürgen) – szerepel, amelyhez azonban a kérdéses időszakban sajnos nem sikerült hozzáférni.

4. Bár a Kálvin téri (Budapest) református halotti anyakönyv szerint az 1873. július 21-én bekövetkezett halálakor Lukynich Józsefné született Bagdy Julianna csak 43 éves volt, valószínűleg az életkorát tévesen diktálták be. Bagdy Istvánnak és Szilágyi Klárának több gyereke is született Kolozsváron: 1819-ben Sándor, 1828-ban István, 1833-ban Rozália, 1836-ban Zsuzsanna, de Julianna nevű csak az 1821. február 18-án megkeresztelt gyermek. A rendelkezésre álló ada-

Ez a korábbi szakirodalomban halálozási helyként megadott Merántól (Merano) Kelet-Északkeletre van. A két település között a távolság légvonalban csak 38 kilométer, de úton ez ennek már majdnem a kétszerese, 74 kilométer.

Halálakor törvényes képviselője – mint a gyámja – Jókai Mór író és országgyűlési képviselő volt.

Törvényes örököse a fivére, Lukynich István, 30 éves, akkoriban angol szolgálatban álló tengerész-tiszt volt.

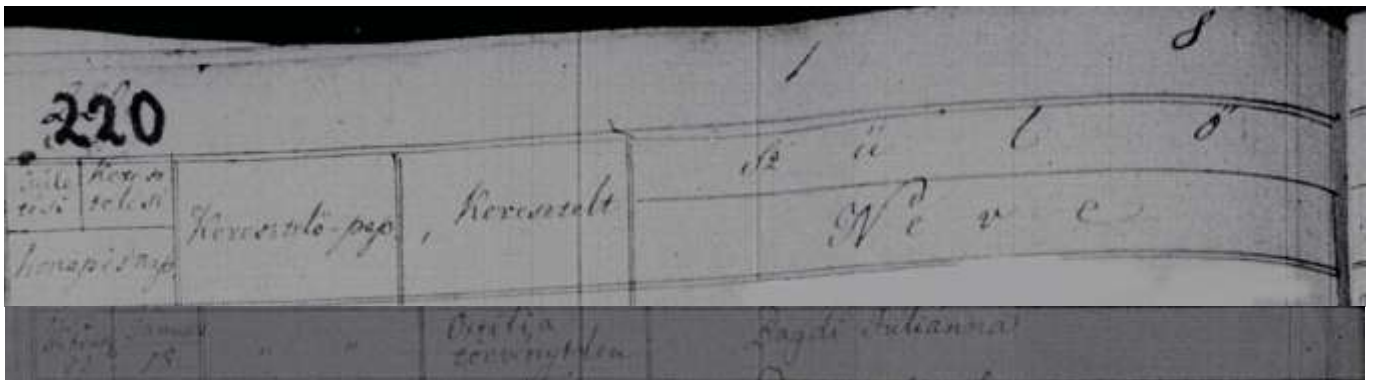
A magam részéről nem tartom valószínűnek a fentiek alapján, hogy bármilyen szerelmi kapcsolat alakult ki az író és gyámleánya között, ezt vélhetően az író második házassága miatt (is) terjeszthették róla – halála után – a közeli hozzátartozók.

Vagy – ahogy egy másik, korábbi írásomban is említettem már – anyira titkos volt a kapcsolat, hogy maguk az érintettek sem tudtak róla.

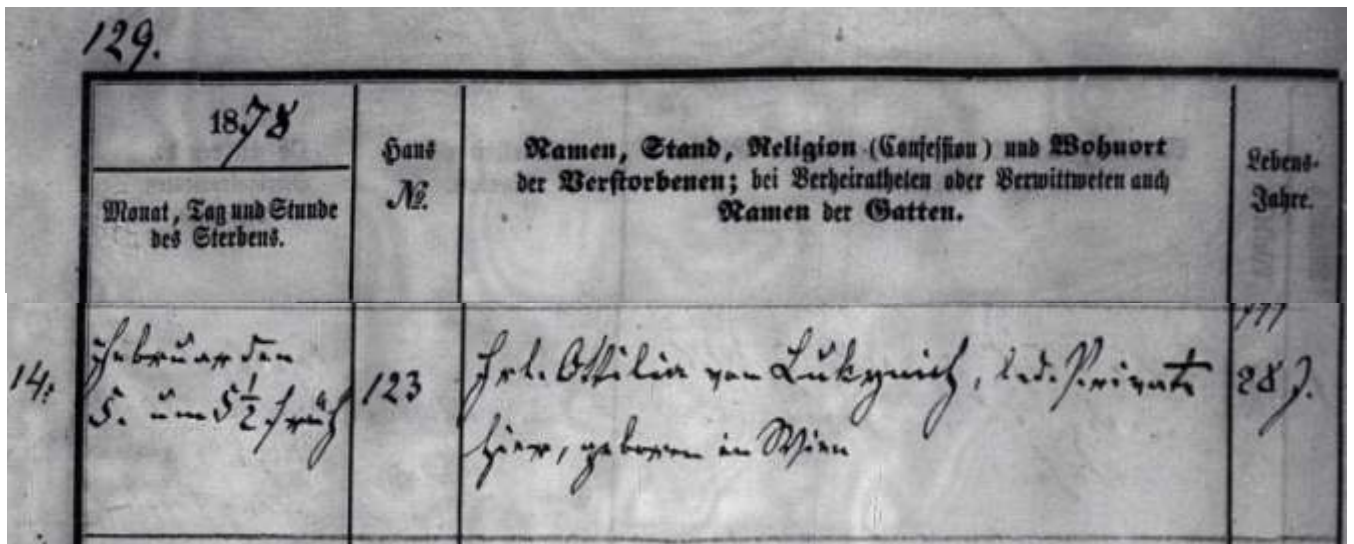
Megjegyzés: a Lukenitz /Lukenich / Lukinich / Lukynich Józsefre vonatkozó információk nagy része dr. Bona Gábor az 1848/49-es szabadságharc tisztikaráról szóló munkájából származik.

tok szerint a 1820 és 1835 között másik Bagdi / Bagdy Julianna nem született a Szamos-parti városban. Az elsőszülött Lukynich István Pál 1847. áprilisi születése is inkább az anya 1821-es születését valószínűsíti, mint azt, hogy 1830 körül jött volna a világra.

5. Kiss Ernő vallomása, 1849-es aradi hadbírószági perében = Füredi História. 2017/3. szám, 29. oldal.



A kolozsvári római katolikus keresztelési anyakönyv bejegyzése



Lukynich Ottilia halálának bejegyzése a brixeni római katolikus Szent Mihály templom anyakönyvében



Az egykori Meran (a színésznő halálának korábban feltételezett) és Brixen (a halál tényleges helyszíne) térképen

RYBÁR OLIVÉR

## A BALATONARÁCSI CSOLNOKY NYARALÓ TÖRTÉNETE

Az idei évben ünnepeljük Cholnoky Jenő (1870-1950) földrajztudós kettős jubileumát, ebből az alkalomból kerül bemutatásra a család egykori arácsi nyaralója, mely meghatározó jelentőségű volt a tudós életében.

### Bevezetés:

A Csolnoky<sup>1</sup> család Balaton-parti nyaralója, melyet korábban több féle képpen emlegettek (Csolnoky villa, Zelovich–Csolnoky villa vagy nyaraló) fontos helyszíne volt a közismert család történetének. Az épület különlegessége, hogy a család két ágának is szoros kötődése van a házhoz, hiszen Csolnoky László ügyvéd és gyermekei; Cholnoky Viktor és László írók, illetve Cholnoky Jenő földrajztudós is itt töltötte gyermekkorát nyarait. Később a nyaraló ifj. Csolnoky Ferenc veszprémi orvos és családjának birtokába került így a kórházigazgató és leszármazottai is kapcsolódnak az épület történetéhez. Az ingatlan közel száz éven át volt a Csolnoky család valamely tagjának a birtokában.

A ház történetét a kezdeti időkből nem ismerjük. Az 1840-es évek elején készült katonai felmérési térképen még nem szerepelt épület az adott területen, viszont az 1858-ban készült kataszteri felmérési térképen már megtalálható a ház. Feltehetően az 1850-es évek elején építették fel az akkor még téglalap alaprajzú nyaralót a hozzá tartozó melléképületekkel. A telek (1119. hrsz.), melyen a ház (132. sz.) állt, Gombás Mózes szentgáli lakos birtokában volt a hozzátartozó 1117., 1118., 1120. és 1121. hrsz. telkekkel együtt. A nyaralót az 1870-es évek elején vette meg Dr. Csolnoky László veszprémi ügyvéd családja számára. Feltehetően a helyszínválasztás sem volt véletlen, ugyanis Csolnoky László és későbbi neje Zombath Krisztina Arácon, az ún. Hegedűsvillában (a volt Széchényi-kastély) ismerkedtek meg.

Később az épületet kibővítették egy nagyobb szobával és verandával, ekkor nyerte el L-alakú ma is meglévő formáját. A ház az egykori Péterhegyalja dűlő (150.) nevű településrészen található, később az utca is Péterhegy-alja utca nevet kapta. Ma a közterület Szőlőkalja utca (20. a nyaraló; 23. a vincelérház házszáma) néven ismeretes.

### A nyaraló

Az épület leírását ifj. dr. Csolnoky Ferenc dédunokája, Illényi Gáborné Benedek Katalin visszaemlékezéséből ismerjük. A leírásban szereplő ház belső elrendezése és a kert felosztása a XX. sz. első felének állapotát tükrözi. Feltehetően a korábbi évtizedekben sem volt jelentősebb változás a ház belső beosztásánál.

A nyaraló – melyet villának nevezni méretei és puritán kivitele miatt talán túlzó – a korabeli vidéki-falusias jelleget mutatta. Kivétel ez alól a „cseléd” lakrész, mely már egy polgári, gazdagabb család életmódjára enged következtetni. Az épület egy nagyméretű telken állt (Illényi Gáborné leírásában 17600 négyzetméteres terület), mely megfelel körülbelül 2,5 mai futballpálya méretének. A ház három és félszobás volt, melyet körülvevett egy félig zárt, félig nyitott terasz (veranda). A szobák fekvése déli és nyugati, és mivel az épületnek közel egy méter vastag kőfala van, így ezek a helyiségek nem melegedtek fel nyáron. Az ablakok körül széles párkányokat alakítottak ki, és a nyílászárókra fából készült spalettákat tettek.



Az arácsi Csolnoky nyaraló első térképi ábrázolása

(fotó: Mapire.hu)

A nyaralóban volt konyha és fürdőszoba is, illetve pince és padlás is tartozott hozzá. A konyha a ház északi felén volt, ahol a főzésre vaskályhát használtak. A helyiségnek külön bejárata volt az udvar felé, illetve tartozott hozzá egy kis kamra is. A konyhából nyílt a kis személyzeti félszoba. Valószínűleg Csolnoky László nyaralótulajdonos idején külön szakácsnőt alkalmaztak, akinek így különbejárattal szobája volt. Ezt a „cselédszobát” a háború után kamraként használta a család. A szobának kijárata nyílt egy nyitott árkád felé, ahol a piszkosabb konyhai műveleteket is el tudták végezni. Az árkád alatt volt a fűszek kamra és egy kis betontetős melléképület. Itt kapott helyet a kis venyigekunyhó is, melyből a konyhai vaskályha tüzelését oldották meg.



Kilátás a nyaraló verandájára 1956-ban  
(fotó: Cholnoky Tamás gyűjteményéből)

A pince két részből állt, a belső rész a borospince, melyben a hordók méret szerint sorakoztak, a külső rész pedig a tulajdonképpeni présház volt. Itt a pince külső részében voltak a borászathoz szükséges eszközök (kádak, prések, darálók, lopók stb.). A padlás az L-alakú épület fölött teljes hosszában húzódott, ahova a zárt folyosóról lehetett felmenni.

Melléképületek is tartoztak a nyaralóhoz, a két épület közül a nagyobb volt a vincellérház. Ez egy téglalap alaprajzú, hosszúkás épület, melynek konyhája és szobája az udvarból külön bejárattal nyílt. A vincellérházban lakó – korábban kitelepített – sváb család a nyaraló későbbi eladása után is az ingatlanban maradt. A Csolnoky családok idején a lakhatásért cserében gondozták a szőlőt és a gyümölcsöst. A másik melléképületet később lebontották és gyermekeik számára a konyhakert helyén házat építettek.



A Csolnoky nyaraló és mellette (jobbra) a vincellérház az 1890-es években, itt még hiányzik a veranda  
(fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből)

### A kert

A nyaraló körül elterülő nagy területet felosztották és különböző funkció szerint hasznosították. Közvetlenül az épület mellett több nagy fa is állt, egy gesztenyefa és két hársfa. Ezeket később visszavágták és ma is láthatóak a ház körül.

A konyhából nyíló bejárat mellett mogoróbokrok sorakoztak, az ajtóval szemben csirke-, és disznóól volt, de a család később kecskét is tartott. Az ólak fölött a felső gyümölcsöskert terült el. Itt cseresznye-, meggy-, körte-, és sárgabarackfák voltak. A felső gyümölcsösnél egy kanalaskutat is ástak, melyet a háború után már nem használt a család. Az esővíz gyűjtésére nagy fémhordókat tartottak. A gyümölcsös fölött (északi irányban), szőlőültetvény volt. A hat sorban elrendezett szőlőben több fajtát is termesztettek. Három sor rizling-, két sor vegyes-, egy pedig csemegeszőlővel volt beültetve. A sorok között É-D-i irányú kis utak futottak le. A szőlőskert fölött már csak egy kisebb búzátábla volt, így a kert északi irányban szinte az Arácsi útig ért.



Szüret a szőlőben, középen fehér felsőben Csolnoky Mária  
(fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből)

Az L-alakú épület előtt (a mai utca bal oldalán, helyén egy modern épület áll), díszkertet alakítottak ki. Ebben fenyők, cserjék, bokrok és különleges

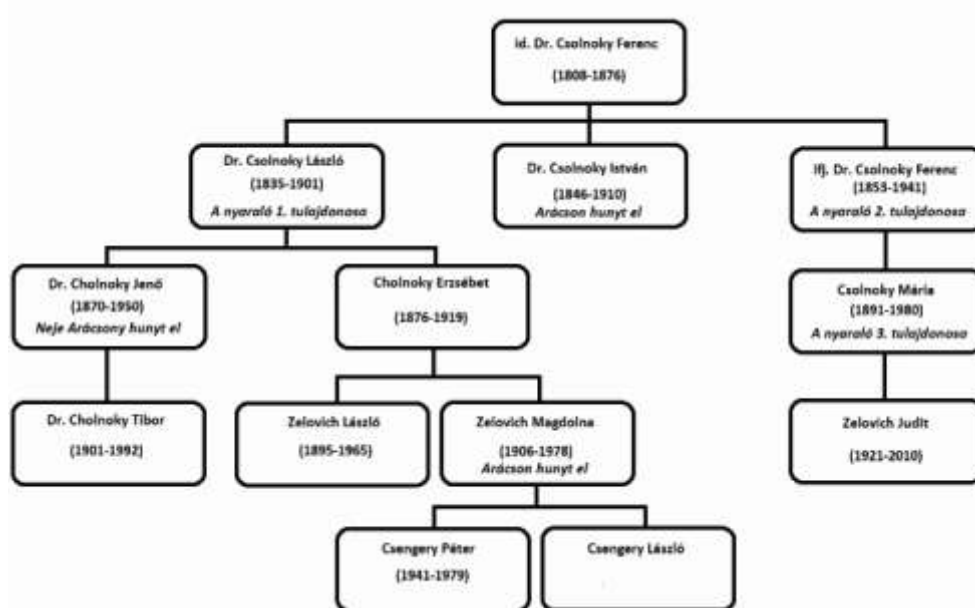
gyümölcsfák kaptak helye. A díszkert egyik oldalán egy feketeszeder, másik oldalán egy nagyra nőtt fenyő állt. A kert végét pedig egy berkenye díszítette. Az út túloldalán – amely, azóta szintén beépítésre került – volt az alsó gyümölcsöskert. Mellette a vincellérház felé zöldségeskertet alakítottak ki, melyhez tartozott egy kanalaskút, amit öntözésre használtak. A kútból jövő vizet favályún keresztül betonkádba vezették, ahonnan vödörrel hordták ki a kertbe.

Fontos megemlíteni, hogy a Csolnoky család telekszomszédja (keleti irányban) később id. Lóczy Lajos geológus lett. Ő az egykori Plosszer nyaralót (Plosszer István tulajdona volt, korábban Szalatkay György földje) vette meg és költözött a Balaton partjára. Mivel a Csolnoky földek a település határa mentén feküdtek, így a Lóczy nyaraló hivatalosan már Csopakhoz tartozik. A Csolnoky-, és a Lóczy nyaraló között volt az Iklódy-Szabó család csopaki pihenője, melyet 1880-ban vásárolták.



A díszkert

(fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből)



Az arácsi nyaralóhoz kapcsolódó családtagok, részlet a Csolnoky-Cholnoky családfából

(rajz: Rybár Olivér)

### Dr. Csolnoky László birtokában

Mint említettük az ügyvéd az 1870-es évek elején vásárolta meg a nyaralót családja számára. Csolnoky László és testvérei, ifj. Csolnoky Ferenc orvos és Csolnoky István jegyző aktívan részt vettek a Balatonfelvidék társadalmi, kulturális életében. László tagja volt a Balatontavi Gözhajózási Részvénytársaság igazgatóságának Balatonfüreden, Ferenc és István pedig 1884-ben ott volt a Kisfaludy gőzös második útján. A Csolnoky–Cholnoky család a nyarakat rendszeresen az arácsi házban töltötte. Az ifjú Cholnoky Jenő természettudományos kíváncsiságának kielégítésére szinte minden adott volt a Balaton mellékén; vízpart, hegyek, völgyek, patakok, források. Már gyermekként sokat kirándult a közeli Tamás- és Péterhegyen, járta a Koloska-völgyet, és megfigyelte a természet szépségeit, az időjárás változását és a Balaton színeit. A nyaraló teraszán kis meteorológiai állomást is berendezett magának, ahol rendszeresen leolvasta a hőmérséklet és a csapadék alakulását.



Cholnoky Jenő akvarellje a díszkert fenyőjéről  
(fotó: Rybár Olivér)

Cholnoky Jenő emlékei szerint apja rendszeresen látta vendégül barátait esti vacsorára, amit aztán reggelig tartó mulatozás követett. Megfordult a nya-

ralóban Endrődi Sándor költő, Szabó Miklós író, szerkesztő és id. Lóczy Lajos geológus is. Cholnoky Jenő egyetemi diplomájának megszerzését követő nyáron többek között Lóczyval is találkozott Arácon. Erre így emlékszük: „Egyik délután nyaralónkban a nagy diófa alatt üldögéltünk, fekete kávé mellett. Egyszer csak Apám figyelmes lesz, hogy valaki az udvar kapujának tövében lévő nagy köveket kalapáccsal töri. Turistaruhás, igénytelen valaki, ki lehet az? Lóczy Lajos volt. Hozzám jött.”

Cholnoky Jenő bekapcsolódott a kor legnagyobb tudományos vállalkozásába, a Balaton tudományos tanulmányozásába is. Jól rajzolt, vázlatait és grafikáit tudományos munkáiban használta fel. Szabadidejében gyakran fogott ecsetet és örökítette meg a Balaton-felvidék, köztük Arács szépségeit.



Cholnoky Jenő Balatonfüreden készült fotója  
(fotó: Cholnoky Tamás gyűjteményéből)

Sajnos egy családi tragédia is köthető a nyaralóhoz. Cholnoky Jenő öccsét, Endrét gyermekkorában vörösborral leitatta egyik arácsi szomszédjuk, amitől a fiú alkoholmérgezést kapott, ami a földrajztudós szerint a későbbi betegségeit (veseproblémák, szívproblémák) okozta. Cholnoky Endre (1880–1904) fiatal egyetemista korában halt meg.

A századforduló idején Csolnoky László tönkrement, nyaralóját tartozásai miatt elárverezték, így elvesztette arácsi házát. Az ügyvédnek ezen kívül ingatlanja volt még Csupakon és Balatonkövesden is. A nyaralót ifj. Csolnoky Ferenc orvos vásárolta meg egy véletlen folytán. Csolnoky Ferenc és László fivérének, Csolnoky István jegyző és albírónak is volt Arácson szőlője és háza a part közelében (Germering u. 5535. hrsz.). Az árverésre (február 12.) István ment el és licitált bátyja, Ferenc nevében. Hogy minél magasabb áron keljen el a nyaraló, próbálta az árat felverni, de a „mutatvány” olyan jól sikerült, hogy végül akarata ellenére ő nyerte meg az árverést, és így a családjuk tulajdonában maradt az ingatlan. Az esetre Cholnoky Tibor így emlékszik vissza: „Az árverés után nem sokkal Feri bácsiék kocsizörgésre lettek figyelmesek, Pista bácsi érkezett. Feri bácsi már a folyosón kérdezte: „Na mivan?”, Pista bácsi ott állt lehorgasztott fővel és halkán dünnyögte: „Hát, megvettem”. Feri bácsi összecsapta a kezét: „Te szerencsétlen! Mit csináltál?!”. Így maradt még közel hetven évig a Csolnokyak birtokában az épület.



Az árverés után készült vázlat a nyaralóról és környékéről (fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből)

### Ifj. dr. Csolnoky Ferenc nyaralója

1900. augusztus 1-jén 4 050 forintért dr. Csolnoky Ferenc vette meg bátyja nyaralóját. Az árverésen elnyert ingatlan és a hozzátartozó területek ekkor a 226–232. hrsz. alatt voltak nyilvántartva. Csolnoky tehát nem akarta megvenni testvére nyaralóját, csak segíteni kívánta bátyját egy magasabb összeg kiharcolásával. Emiatt Csolnoky Ferenc sokáig bosszús volt, hetekig nem kívánt a megnyert nyaraló felé sem nézni. Csak augusztus végén kocsiztak le szemrevételezni az ingatlant. A házban nem maradt semmi, ami mozdítható volt, a hitelezők mindent elvittek. A kertben is csak néhány gyümölcsfa árválkodott az egyetlen megmaradt szőlőtőkét is felverte a gyom, a kert többi részét lucernával vetették be. Nagyon elhanyagolt állapotban volt a terület. Később aztán Csolnoky Ferenc sok pénzt költött az épület rendbehozatalára és a kert szépítésére. Az épületet kibővítette, ekkor nyerte el jellegzetes L-alakját, illetve a házat félig körülvéző veranda is ekkor készülhetett el. Nagy területet ültetett be szőlővel. A gyümölcsfák, díszfák, bokrok ültetése, az épület bebútorozása mind sokba került. Lassacskán megszerette az arácsi nyaralót és egyre szívesebben járt le pihenni Veszprémből lovaskocsival. Felesége, Bohuniczky Irén rokonságát is gyakran vendégül látták a nyaralóban, így a híres írónő Bohuniczky Szefi (Irén unokahúga) is többször megfordult Arácson. A nyaraló későbbi tulajdonosa Csolnoky Mária is gyermekkorára nyarait Arácson töltötte.

Megemlítjük, hogy Csolnoky Ferenc és István nevű bátyja is tagja volt a füredi Anna-bálok rendezőbizottságának is. Csolnoky István 1910-ben Balatonarácson hunyt el.



A Csolnoky nyaraló bejárata (fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből)

### Csolnoky Mária tulajdonában

1938. szeptember 21-én kelt ajándékozási szerződéssel dr. Csolnoky Ferenc lányának adta a nyaralót

és a hozzátartozó területeket. A már idős orvos egyre ritkábban járt le a nyaralóba, illetve hajlott kora miatt már nem tudta ellátni a ház körüli teendőket. A balatonarácsi 55. sz. birtoklapon szereplő nyaraló és a hozzátartozó földek, kilenc helyrajzi számon helyezkedtek el. Az ajándékozási szerződésről és a területek méretéről 1941. szeptember 24-én adott ki igazolást a balatonfüredi királyi járásbíró, mint telekkönyvi hatóság. A telkek mérete a korabeli szokás szerint négyszögölben (öl<sup>2</sup>) lettek megadva, ezeket átváltva az alábbi négyzetméter területeket kapjuk:

1. 749. hrsz. kert a Péterhegyalja dűlőben	≈ 2618 m <sup>2</sup>
2. 750. hrsz. 191. sz. lakóház és udvar	≈ 1820 m <sup>2</sup>
3. 751. hrsz. kert	≈ 788 m <sup>2</sup>
4. 752. hrsz. kert	≈ 1867 m <sup>2</sup>
5. 753. hrsz. szőlő	≈ 3359 m <sup>2</sup>
6. 754. hrsz. út	≈ 299 m <sup>2</sup>
7. 755. hrsz. szőlő	≈ 3856 m <sup>2</sup>
8. 756. hrsz. szántó	≈ 547 m <sup>2</sup>
9. 757. hrsz. szőlő	≈ 2964 m <sup>2</sup>
összesen	≈ 17993 m <sup>2</sup>

Az ingatlanok új tulajdonosa özv. Zelovich Kornélné sz. Csolnoky Mária (1891–1980) lett. Férje Zelovich Kornél három évvel korábban hunyt el. Csolnoky Mária és családja új élettel töltötte meg a régi nyaralót. A házban sokan fordultak meg a kor ismert és elismert személyiségei közül. Csolnoky Mária lánya, Zelovich Judit (1921-2010) a férje, Benedek Pál révén rokonságba került a Ferencsik családdal. Így Ferencsik János karmester is sok időt töltött az arácsi nyaralóban. A művészt annyira megragadta a hely szépsége, hogy 1954-ben házat is vásárolt a Koloska-völgy melletti Tamás-hegyen. A Ferencsik nyaraló ma is áll. Ferencsik, az operaházbeli kollegáit és barátait is gyakran vendégül látta a Csolnoky nyaralóban.

Csolnoky Mária unokatestvérét, Cholnoky Erzsébetet (1876–1919) és gyermekeit is gyakran megvendégelte a házban. A szoros családi kapcsolatok ápolásának fő oka az lehetett, hogy Zelovich Kornél korábbi felesége Cholnoky Erzsébet volt. Az első házasságból származó gyermekek – Zelovich László (1895–1965) és Zelovich Magdolna (1906–1978) – és Zelovich Judit féltestvérek és másodunokatestvérek is voltak. Zelovich László Chorin Ilonát vette feleségül, így Chorin Ferenc testvére, Söpkéz Sándorné révén, gyakori vendégek voltak a Chorin és Söpkéz családok is.

A II. világháború idején először ide menekült Cholnoky Jenő és felesége a szovjeteket elől, majd innen mentek tovább az Opravill panzióba.

Cholnoky második feleségének halálát a szovjet katonák erőszakos cselekedetei okozták, később Cholnoky Jenőné Fink Idát is Arácson temették el, sírja ma is áll. Mikor a háború elérte a települést először németek jutottak be a házba később pedig a szovjetek. A megszálló katonák több kárt tettek a házban, illetve a kertben is. Könyveket, órákat vittek magukkal, tönkretették a wc-t, egy tankkal pedig a frissen ültetett szőlőben tettek nagyobb károkat.



Zelovich Kornél, Zelovich Magda, Cholnoky Jenő, Csolnoky Mária, Cholnoky Jenőné Fink Ida, Zelovich Judit (ül) és Zelovich László (ül) a füredi vasútállomáson (fotó: Cholnoky Tamás gyűjteményéből)

Egy 1944. januárjában kelt helyszínrajz szerint, a nyaraló és környéke a 150. hrsz.-on volt megtalálható. A rajz szerint ekkor a telkek összmérete 17837.37 m<sup>2</sup> volt, körülbelül 156 m<sup>2</sup>-el kevesebb, mint 1938-ban. Ennek oka lehet a korábbi pontatlan területfelvételezés.

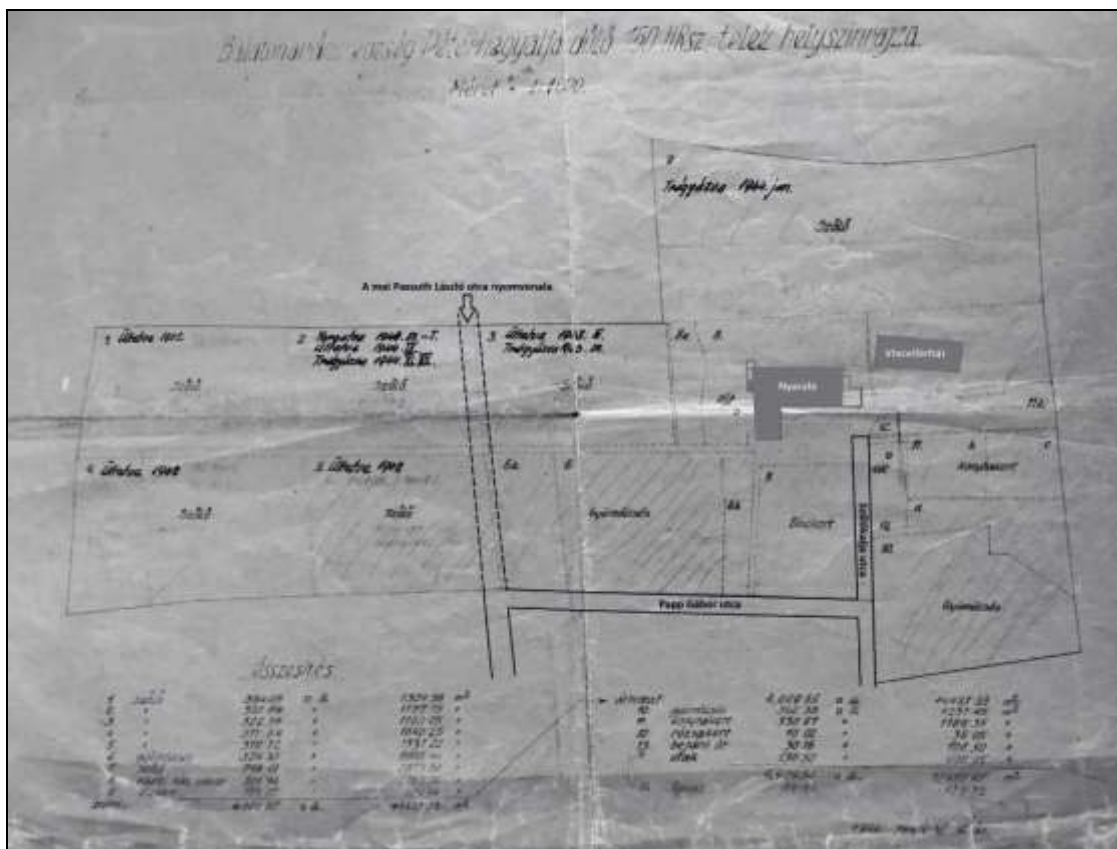
A házban nyaralt többek közt Rösler Endre operaénekes és felesége, Morgányi Jozefin balett táncosnő, akik 1953 nyaratól egészen Rösler haláláig (1963) minden nyarat itt töltöttek. Azt a szobát, ahol Ők nyaraltak, később csak „Rösler” szobának hívták. 1951 és 1953 között itt nyaralt Zubriczky József és felesége, a középső szobát ezután „Zubriczky” szobának nevezték. A nyaraló zárt verandájának is voltak rendszeres lakói, illetve a család később lengyeleket is fogadott a házban. A családtagok közül Cholnoky Jenő fia, Cholnoky Tibor is sokszor vendégeskedett itt, aki 1948-ban egy verset is írt „Arácsi fák” címmel, melyből részletek többen is közöltek.

A már említett féltestvér, Zelovich Magdolna és férje Csengery Árpád, illetve gyermekeik; Csengery László és Péter is többször voltak a nyaraló vendégei. Egy 1948-as dokumentum szerint kiskorú Csengery Péter nevére volt egy csopaki ház (Csopak 324. sz. te-



lekkönyvi betétben 670-674. hrsz. ingatlan), melybe később édesanyjával költözött. A ház helyszínrajzán a 1745 hrsz. szerepelt, a zártkerti ingatlan 5960 m<sup>2</sup> te-

rületű volt. Zelovich Magdolna 1978-ban itt hunyt el. Később 1984. szeptemberében az ingatlan öröklés útján Csengery Árpád nevére került.



Az arácsi nyaraló 1944-ben készült helyszínrajza, feltüntetve rajta a mai utcanevek

(fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből  
– átrajzolta: Rybár Olivér)



Cholnoky Jenő, Csolnoky Mária, Zelovich Magda, Cholnoky Jenőné Fink Ida és Csengery László 1944 nyarán a nyaraló kertjében  
(fotó: Illényi Gáborné gyűjteményéből)

A Csolnok nyaralóhoz tartozó egykori földeket később felosztották, beépítették, jelenleg az egykor egybefüggő területen – a nyaralón és a vincellérházon kívül – 11 ház áll (a Szőlőalja, Papp Gábor, és Passuth László utca házai). Az egykori felső szőlőskertet átvágja a mai Passuth László utca. Csak érdekességként említjük, hogy Cholnok Jenő fiának, Bélának, a kolozsvári piarista gimnáziumban osztálytársa volt a névadó Passuth László. A nyaralót 1967-ben adta el az örökös, mely jelenleg is magánkézben van.

### Összegzés

A Csolnok nyaraló története közel száz éven át volt a család történetének fontos része. A híres családtagokon kívül a korok fontos személyiségei fordultak meg a

nyaraló falai között, mint Endródi, Ferencsik vagy Bohuniczky Szeffi. A nyaraló, melyet szerencsére még nem bontottak el, a századfordulós jellegét őrzi mind a mai napig. Erdemes volna az épületet az utókor számára megőrizni, akár műemlékvédelmi vagy helyi védettséggel. Ezen kívül fontos volna a házon egy táblát is elhelyezni, mely emlékeztet a híres Csolnokyak itt eltöltött hosszú évtizedeire is.



Az egykori Csolnok nyaraló napjainkban

(fotó: Cholnok Tamás gyűjteményéből)

### Irodalom:

- Dokumentumok Cholnok Tamás gyűjteményéből, illetve Illényi Gáborné Benedek Katalin gyűjteményéből.  
 Géczy János (szerk.): Cholnok Jenő (1945): Önéletrajz. In: Vár ucca tizenhét. VI. évf. 2. sz. 1998/2., Veszprém, 380 p.  
 Illényi Katalin (2012): Villa a szőlődomb aljában – avagy gyermekkorom legszebb nyarai. In: Füredi História. 30. XII. évf. 1. sz., pp. 5–21.  
 Mórocz Anikó (2020): Családi tragédia a Huray-villában. In: Balatonfüredi Napló. XX. évf., 2020. IV. szám, p. 8.  
 Némethné Rácz Lídia (2019): Barangolások Balatonfüreden: Utcák, házak, történetek ..., Balatonfüred, pp. 135–136.  
 Rybár Olivér (2015): Cholnok (Csolnok) Jenő veszprémi diákéve. In: Veszprémi Szemle. 2015/2., Veszprém, pp. 84–99.  
 Rybár O. (2016): „Cholnok Jenő munkássága és szellemi hagyatéka”, mint kulturális örökség. In: Veszprémi Szemle. 2016/1., Veszprém, pp. 106–123.  
 Rybár O. (2020): Cholnokyak a Balaton körül. In: Balatonfüredi Napló. XX. évf., 2020. IV. szám, p. 9.  
 Rybár O. (2020): A Cholnok család története. In: Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 320 p. megj. alatt  
 Rybár O. – Kovács Győző Gyula (2019): Dr. Cholnok Ferenc orvos, Cholnok Jenő számára írt veszprémi vonatkozású feljegyzései. In: Veszprémi Szemle. 54. 21. évf. 3. sz., Veszprém, pp. 48–80.  
 Somorjai Horváth Piroska (2018): A Balaton szerelmese: Iklódy-Szabó János. Alsóörs, 132 p.  
 Jegyzetek:

1. Csolnok vagy Cholnok: A tanulmányban következetesen a Cs-s írásmódot használom, ugyanis mind Csolnok László mind öccse, Ferenc így írták a nevüket. A család nevének írásmódja az évszázadok során sokat változott, közel százféle változatát ismerjük jelenleg. A családtörténetben számos elmélet alakult ki a névváltozatok magyarázatára, de dokumentumok hiányában biztosan nem állíthatunk (pl. Csolnok László ügyvéd ragaszkodása a Cs-vel írt névhez, vagy Cholnok Jenő leírása, miszerint a Ch-val írt nevet vissza „kellett” venniük). A leggyakoribbak a Ch-Cs-Ts kezdetű nevek. Előfordult, hogy a család két egymást követő generációja is másként írta a nevét, sőt testvérek közt is gyakran volt írásmódbeli eltérés. A XVIII. századig a Ch-s írásmód a gyakoribb, majd 1800-as évektől a Cs-s változat terjed el. Az „újboldi” Ch-s verziót, a századforduló környékén veszik vissza a család különböző tagjai (pl. Cholnok Imre ügyvéd, Cholnok Károly rajztanár és a veszprémi Cholnok fivérek). Cholnok Jenő is Cs-vel írta a nevét az 1890-es évekig. Valószínűleg a nyelvtani szabályok hiánya, illetve a hallomás utáni leírások miatt alakult ki ennyiféle változat. Ma a leszármazottaknál az egységes Ch-s írásmód a meghatározó.

TÓTH-BENCZE TAMÁS

## A SPANYOL-ÜGY FÜREDEN

Egy ismerősöm 2020 áprilisában – miután tudomást szerzett füredi kolerás írásomról (Járványok a XIX. században Balatonfüreden. = Füredi História. 2017. 3. sz., 15–27. oldal), és elolvasta azt – a mostani koronavírus-ügy apropóján, mint 100 éves eseményt, a spanyolnáthajárványt hozta szóba, azzal a megjegyzéssel, hogy érdemes lenne megvizsgálni: milyen hatással lehetett az a szűkebb pátriánkra. Úgy mondhatnám, hogy mintegy elfogadtam a „táncre való felhívást”.

Mielőtt rátérnék erre, néhány sor erejéig térjünk vissza a 2017-es cikkhez.

Akkor azt írtam, hogy 1863 előttről a füredi izraelita anyakönyvek sajnos nem állnak rendelkezésre. Egy jó 30 évvel későbbi beszámolóból úgy tűnt, hogy 1856-ban valószínűleg voltak zsidó áldozatok is. Eszerint fürdőigazgatóság megpróbálta eltitkolni a kolerás eseteket, illetve úgy intézni az ezzel kapcsolatos teendőket, hogy azok a fürdő életét ne zavarják meg: „... Midőn a kolera olyan erősen pusztított Savanyu-vizen; ... az ófürdőház egyik folyosóján vagy három izraelita koporsót hengergettek egy éjjel; a fenyőmag <sic> füstjétől felkondorodott a hajad s mindig azt mondták, hogy sunkát <sic> füstölnek ... a ki nappal meghalt, éjjel kivitték Arácsra, oly csendesen, hogy még kocsija se döczzent; senki sem halt meg még sem, csak azt láttuk, hogy minden nap kevesebben vagyunk ...” (In: Veszprémi Független Hírlap, 1888. július 21.) Időközben sikerült kideríteni, hogy a füredi és arácsi zsidó anyakönyvi eseményeket 1828 és 1847 között Tapolcán, 1847 után, 1863-ig Kővágóörsön jegyezték be.

Az 1847-től 1850-ig terjedő időszak – a jelek szerint – sajnos innen is teljes egészében hiányzik, így ennek nem sikerült utánanézni.

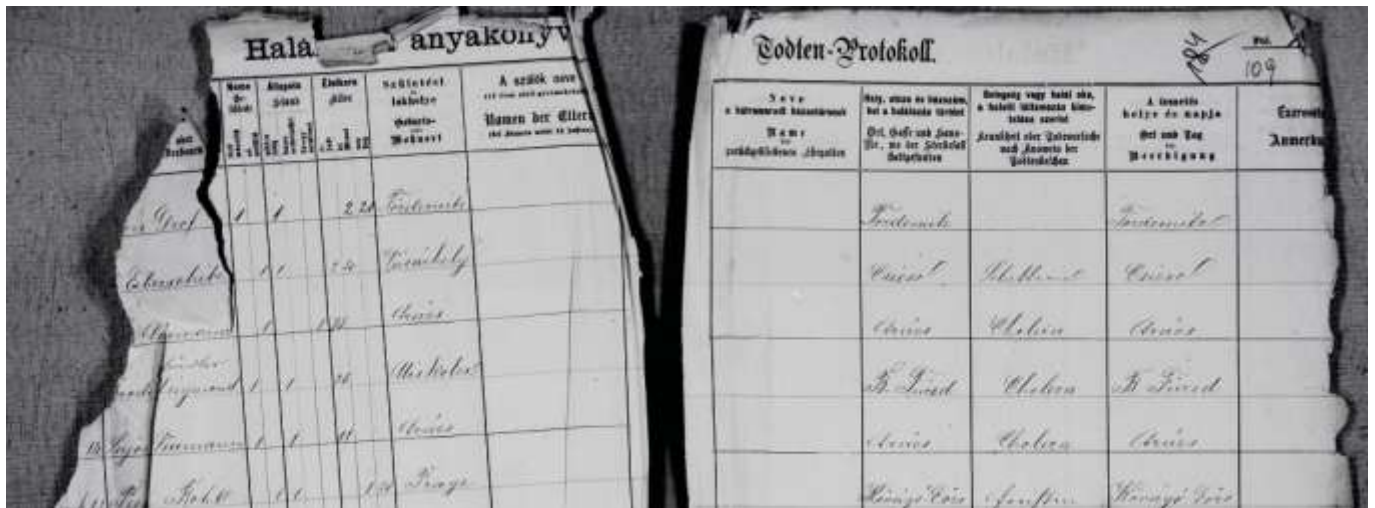
Azonban abból kiindulva, hogy a 2017-es cikkben tárgyalt esztendőik esetében – a kővágóörsi izraelita anyakönyvben – Füred és Arács vonatkozásában egyáltalán nem található kolerával összefüggésbe hozható elhalálozás, elképzelhető, hogy esetleg máshol is regisztrálhatták ezeket.

Ugyanakkor a kővágóörsi izraelita anyakönyv 1856-os évi halotti bejegyzései között találtam három helyi vonatkozású kolerás halálesetet. Ebből kettő Arácson, egy pedig Füreden történt. Sajnos az anyakönyv érintett lapja erősen sérült, hiányos, így csupán csak annyi sikerült megállapítani, hogy valószínűleg 1856 júliusa és novembere között jegyezheték be őket.

A legelső, özvegy Neumannn .....né, 75 éves arácsi illetőségű lakos, akit Arácson is temettek el.

A második a 25 éves Zsigmond Brodi<sup>1</sup> nőtlen, miskolci illetőségű fiatalember Füreden hunyt el, és Füreden is temették.

A harmadik, a szintén arácsi, 11 esztendőes Neumann Lajos, feltehetően november 14-én hunyt el, és Arácson temették el. [Ennél az esetnél csak a halál napja olvasható, a másik kettőnél, mind az év, mind a hónap hiányzik.] Ő feltételezhetően az elsőként bejegyzett 75 éves özvegy Neumanné rokona: unokája, vagy dédunokája lehetett. A halál oka mindhárom esetben: „cholera”. Viszont az is elképzelhető, hogy ezek a bejegyzések még az előző évre vonatkoznak, és valamiért csak egy évvel később kerültek bejegyzésre. Ez igencsak valószínűnek tűnik, mert ebben az évben a kővágóörsi izraelita anyakönyvben több kolerás halálesetet nem is jegyezték be, míg az az előző esztendőben, 1855-ben, július 3. és szeptember 18. között a bejegyzett 35 haláleset közül 29 esetében a halál oka kolera volt.



E rövid kitérő után térjünk vissza a XX. századi eseményekhez.

1920-ban mind Balatonfüredet, mind Balatonarácsot mondhatni majdnem minimális hatással, a kettő darab regisztrált füredi spanyolnáthától bekövetkezett haláleseten kívül annyiban érinthette a településeket, hogy a mindennapi életet bizony befolyásolták a bevezetett szükségintézkedések. Az viszont könnyen elképzelhető, hogy az esetleg megkapott fertőzés szövődményeibe csak később halt meg valaki.

Az elhíresült kór 1918–1919-ben söpört végig a világon. Az áldozatok száma a két év alatt mintegy 27-50 millió fő volt. Egyes becslések szerint ez a szám ennél bizony jóval nagyobb volt, és elérte a 70 milliót is.

Az elnevezésese sem igazán helytálló. Inkább amerikai náthának kellene nevezni. (Bár egyes források szerint a brit-angol csapatoktól kiindulva terjedt el.)

A betegséget a németek Blitzkatarrh vagy Flandern-Fieber néven emlegették; az amerikai katonák a three-day fever, továbbá a knock-me-down fever, valamint a purple death nevet adták neki, az angoloknak flandriche Grippe, vagy egyszerűen csak flu volt. A franciában a la grippe, és a bronchite purulente járta, németül még, tévesen Sandfliegen-Fieber néven is emlegették. Magában Spanyolországban a gripe szó honosodott meg.

Az első megbetegedéseket egy kansasi (Amerikai Egyesült Államok), Haskell megyei településen jelentették, majd a környékről bevonulók révén a Camp Funston-i katonai kiképzőtáborban (az észak-kansasi Fort Riley egyik tábora) regisztrálták 1918 tavaszán, és valószínűleg innen is jutott el az amerikai expedíciós csapatok (az Amerikai Egyesült Államok 2017 áprilisában lépett be az antant oldalán az I. világháborúba) közvetítésével az európai hadszíntérre, majd terjedt el szerte a világon. Mivel az amerikai hadseregnek sürgősen előerő utánpótlásra volt szüksége, az egészségügyi korlátozásokat (vesztégzár) nem is vették igazán komolyan. 1918 májusától kezdtek el tömegesen és gyorsabb ütemben amerikai katonák Franciaországba érkezni. A behajózott és a nyugat-európai frontra küldött jenkik száma ekkor 246 ezer fő volt, júniusban további 278 ezer, júliusban pedig már több mint 306 ezer amerikai szállították át az Atlanti-óceánon a csapatszállító hajók.

Igazából a nyár folyamán „világhódító” útjára induló második hullám volt igen agresszív, egy georgiai támaszpont szeptemberben az egyik nap 2,

a másik nap már 716 halottat jelentett. A tetőzés csúcán az egyik leginkább érintett városban, a Pennsylvania állambeli Philadelphiában egyetlen októberi nap alatt 4597-en estek áldozatul.

A 2007-ben – felélesztett vírussal – elvégzett állatkísérletek alapján úgy vélik, hogy a 1918-as influenzavírus valószínűleg túlpörgethette az immunrendszert, amely végül a gazdatest ellen fordult.

A kórról az első híradások – a semleges – Spanyolország újságjaitól átvéve jelentek meg a hadviselő országokban (ahol, úgy tűnik a háborús cenzúra e tekintetben is jól működött), szinte kizárólag az Appennini-félszigeten előforduló esetekről számoltak be, a köztudat minden bizonnyal ennek köszönhetően társította a spanyol nemzettel a kórt, bár, mint korábban említettem, e kétes dicsőség igazából inkább az amerikaiakat illeti meg.

Hazánkban 1918 nyarán történtek az első megbetegedések, az orvosok eleinte nem is tulajdonítottak fontosságot neki. Dr. Gerlóczy Zsigmond<sup>2</sup> egyetemi tanár így nyilatkozott róla az „Est” 1918. július 6-i számában: „... *Egyszerű influenza, ami máskor is szokott lenni. A betegségnek semmi különleges típusa nincsen és úgy gondolom, kissé felfújták a dolgot azok, akik nagy fontosságot tulajdonítanak a spanyol járványnak. Korányi és Liebermann tanároknak is az a véleménye, hogy közönséges influenzáról van szó, a mely máskor is fellépett járványszerűen, esetleg középső gennyes fülgyuladással, mellhártyalobbal, vagy tüdőgyulladással. Ennek a mostani járványnak is megvan a specialitása: a magas láz, amely két-három nap alatt elmúlik. Nem látom be, hogy miért különböznék ez a betegség a kissé gyorsabban elterjedő influenzától. Hiszen hat-nyolc évvel ezelőtt például a főváros lakosságának egyharmad része feküdt influenzában. Akkor nem foglalkoztak annyit a dologgal, mint most, amikor az influenza Spanyolországból húzódott át. ...*”

Szeptemberben azonban rájöttek, hogy a probléma sokkal komolyabb, mint eleinte vélték, az országban több helyen bezárták az iskolákat (1919 januárjáig zárva is maradtak) és a közintézményeket. Ahogy terjedt a betegség sok helyen kötelezően előírták – akkor, 1918-ban is – a szájmazsk viselését, az embereket felszólították, hogy amennyiben lehet kerüljék a nyilvános rendezvényeket, továbbá a fizikai érintkerést ismeretlen személyekkel. A helyzetet súlyosbította, hogy maguk az illetékesek sem voltak azonos állásponton a helyzet kezelését illetően, voltak, akik a teljes zárlatot követelték, de végül a többség döntése alapján végül beérték az enyhébb korlátozásokkal.

A rendelkezésre álló adatok szerint 1918-ban 53 201 fő veszítette életét Magyarországon a „spanyol” nátha járvány következtében. A tényleges szám valószínűleg elérhette ennek akár a kétszeresét is, mert elképzelhető, hogy az esetek egy részét egyszerű tüdőgyulladásnak diagnosztizálták. (Volt olyan vélemény is, amely szerint „... 1918-ban ... az év utolsó három hónapjában fellépett spanyol-influenza járvány ... , amely egymaga körülbelül 120–140.000 embernek oltotta ki életét. ...”)<sup>3</sup>

Balatonfüreden az első ilyen halálesetet valószínűleg már 1918. június 29-én bekövetkezhetett, ugyanis az ekkor elhunyt 21 hónapos Szepesi János a halotti anyakönyv bejegyzése szerint a halál oka „angol-láz” volt.

Szeptember 24-én Sattler Ignác<sup>4</sup> 43 éves izraelita (zsidó) mészáros és vendéglős már a spanyol nátha áldozata. 1918. november 21-ig (ekkor jegyezték be Balatonfüreden az utolsó spanyol náthában elhunytat) a járvány még hét<sup>5</sup> áldozatot követelt. Közülük talán a következőket lehet még külön megemlíteni: Király István<sup>6</sup> 26 éves borbély, továbbá a 19 éves Lauschecker Mária<sup>7</sup> tolnai származású postáskisasszony („postakezelő”) is. Ő egyébként a füredi postamestermő, özvegy Sváb Lajosné született Kéz Alojzia<sup>8</sup> unokahúga volt.

1918. június 1-jétől december 31-ig Balatonfüreden 43 haláleset történt: az egy „angol láz” és nyolc „spanyolos” eseten kívül ketten tüdőgyulladásban, ketten tuberkolózisban, egy személy hastífuszban („hasi hagymáz”), egy fő hörghuruttól hunyt el.

Balatonarácson 1918. december 12-én hunyt el a betegségben a 37 éves László Gáborné Végh Rozália. Rajta kívül a csopaki anyakönyvben 1918-ban október 31-től még négy „spanyol láz”-as halott volt, közöttük az első, a Paloznakon, október 31-én elhunyt, egy, a nagymegyeri hadifogolytáborból valószínűleg munkára „kiközvetített” szerb hadifogoly, a görögkeleti katolikus vallású Dragomir Grmicsics(?). A csopaki halotti anyakönyvben 1918. június 1-jétől az év végéig 36 halálesetet jegyeztek be (egyét már 1919 januárjában), ebből 17 volt balatonarácsi illetőségű. Az egy darab arácsi „spanyolos” eseten kívül hatan vérhasban (ebből egy „gyermekes hasmenése”), egy személy tüdőgyulladásban, egy fő tuberkolózisban hunyt el. A többi haláleset okaként többek között aggkori végelgyengülés és hasonlók szerepelnek.

A szóban forgó időszakban (1918. június 1-jétől az év végéig) a veszprémi halotti anyakönyvben regisztráltak ugyan júniusban kettő balatonarácsi, szeptemberben egy balatonfüredi, továbbá novemberben még egy balatonfüredi, a veszprémi kórház-

ban elhunyt lakost, de a halálokok („butaság”, agyvérzés, szívbénulás, illetve „idült Bright-kór”) nagy valószínűséggel kizárják a „spanyol” kórral való összefüggést. Viszont a jelentős számú „influenza”, „influenza és tüdőgyulladás”, „tüdőgyulladás” halálokkal veszprémi és egyéb illetőségű anyakönyvezettek valószínűleg a járvány áldozatai voltak.

1920 elején kitört egy újabb járvány, amely január-február folyamán a Magyar Királyságban is szedte áldozatait. Szintén az „Est” 1920. január 24-i számában dr. Gerlóczy Zsigmond nyilatkozatában már nyoma sem volt a másfél évvel korábbi leki-csinyló magabiztosságnak: „... A járvány, sajnos, egyre emelkedő tendenciát mutat. Tegnapelőtt 57, tegnap 71, ma pedig 73 spanyol beteget szállítottak be a járványkórházakba. A halálozások száma tegnap tíz volt, a szintén aggasztónak mutatja a helyzetet, mert sokkal nagyobb a halálozási arányszám, mint 1918-ban, a járvány kezdetén volt. Aggasztó a helyzet azért is, mert általánosságban a megbetegedések sokkal súlyosabbak, mint a két év előttié. Nagyon sok a súlyos természetű tüdőgyulladás. ...”

Az 1920-as járvány – a valószínűleg szintén bevezetett korlátozásokon és a két regisztrált elhalálozáson kívül – annyiban is érintette a települést, hogy a helyi újság, a „Balatonfüred” c. hetilap is foglalkozott vele 1920. február 6-i számában, a fővárosi lapoktól átvéve:

„Terjed a spanyol járvány. Budapestről érkező jelentések szerint a spanyol járvány ismét dühöng és elterjedése eddig nem tapasztalt mérveket öltött. Naponta nagy számmal fordulnak elő megbetegedések és a halálesetek száma ijesztően megnövekedett. A jelenlegi járványhoz képest az 1918. évi összehasonlíthatatlanul enyhe volt. Különösen jellemző a mostani járványra, hogy sűrűbben lép fel és gyorsan végez. Előfordultak esetek, hogy valaki este kapta meg a bajt és reggelre már halott volt.<sup>9</sup> A jellemző tünetek: torokfájás, magas láz, fejfájás, derékfájás, hányinger, étvágytalanság. A hatóság teljesen tehetetlen a járvánnyal szemben. A nagyobb kórházak mindegyikében külön osztályt állítottak fel, illetve rendeztek be a spanyol betegek befogadására. Szigorú bejelentési kötelezettséget rendeltek el. A lakosság azonban ezt nem tartja be és így lehetetlen ellenőrizni a járvány terjedését.

A vidéken még eddig csak szórványosan fordultak elő esetek. Veszprémben azonban már erőteljesebben lépett fel és haláleset is történt. Éppen ezért felhívjuk a lakosságot saját érdekében, hogy a tisztaságra úgy saját személyét, mint családját illetően, valamint a háza tájékát és környezetét is beleértve, a legmész-

szebbmenő módon ügyeljen. Ezen ragály észrevétlenül terjed, s ellene a tudomány csaknem tehetetlen. Az eddigi megállapítások szerint az egyedüli lehető védekezés a legnagyobb fokú tisztaság. Többször naponta, főleg étkezések előtt, meg kell mosni a kezeket jól szappannal. Meghülés, köhögés esetén nem kell másokkal közvetlen közlekedni, csókolózni, kezet csókolni vagy kezet fogni, mert a beteg szervezet fogékonyabb a betegség iránt. S ami a fő, minden esetben a legokosabb gyorsan orvoshoz fordulni, mert ha elmérgesedik a baj, már alig van segítség.

Az újság által írottakat azzal a megjegyzéssel lehet kiegészíteni, hogy valójában az 1918-as járvány volt a pusztítóbb hatású.

1920. március 7-én „spanyol láz”-ban egy 8 éves balatonkövesdi [ma: Csopak része] fiúgyermek halt meg. A csopaki anyakönyvben tizenhat, 1920. január 1. és június 30. közötti halálesetet jegyezték be, amiből nyolc történt Balatonarácson. A balatonkövesdi „spanyolos” eseten kívül négy tüdővész elhalálozás történt, ebből három arácsi volt.

Jegyzetek:

1. Zsigmond Brodi síremléke a Vázsonyi utcai izraelita temetőben található. Varga Lászlóné a balatonfüredi zsidó temetőről írott könyvében, a 72. oldalon ismerteti a síremléket, valamint közli annak hátoldalán levő német nyelvű szöveget is. Ennek magyar nyelvű átírata nagyjából a következő: „Ezt a síremléket mély gyásszal emelték a szeretett fiúnak és testvérnek, Sigmund Brodynak, született 1822. szeptember 28-án Miskolcon, meghalt 1855. szeptember 2-án Füreden. Fájdalomtól megtört szülei és testvérei. Az ég, aki adta, visszavette őt.” A sírfelirat alapján 33 éves lett volna, viszont a halotti anyakönyvi bejegyzésben 25 évesként van feltüntetve. Esetleg Vargáné a születés évét tévesen olvashatta ki. Az 1855. évi fűrdővendég névsorban több miskolci is szerepel, elképzelhető, hogy az augusztus 6-án ideérkezett Burger Samu néven bejegyzett miskolci kereskedővel azonos, de az is lehetséges, hogy a fürdő egyik alkalmazottja volt.

2. Dr. Gerlóczy Zsigmond Béla (Pest, 1863. június 25. – Budapest, 1937. szeptember 9.), orvos, egyetemi tanár.

3. Magyar Közigazgatás. 1920. július 18., 1. oldal.

4. Sattler Ignác (Felső-Hahót, 1875. december 22. – Balatonfüred, 1918. szeptember 24.) szakács, kereskedő, mézár, vendéglős. 1898-ban Füreden kötött házasságot Oblatt Irénnel (Balatonfüred 1875. június 29. – ?, 1935. után?), ekkortól itt élt és dolgozott. Özvegye és családja az 1920-as évek közepén már Nagykanizsán élt.

5. Elhalálozási sorrendben: Lauschecker [az anyakönyvben] Mária, Gáspár Imréné Sikes Lídia, Kovács Józsefné Mayer Rozália, Bognár József, Badics János, Király István, és végül a 10 éves Oblath / Oblatt Margit.

6. Király István (Csabrendek, 1892. április 22. – Balatonfüred, 1918. november 15.) füredi borbély. 1917 nyarán Szentgálon kötött házasságot Németh Ilonával ([Nemes]Hany, 1898. július 7. – Balatonfüred, 1948. június 27.). 1918. november 3-án született meg István gyermekük, akit 14-én kereszteltek meg. Özvegye 1922-ben férjhez ment Székány Tibor Gyula (Újpest [ma: Budapest része], 1892. március 29. – Veszprém, 1941. október 31.) borbélyhoz.

7. Lauseker Mária Terézia (Tolna [Tolna megye], 1898. október 2. – Balatonfüred, 1918. október 19.) postakezelő. Szülei, Lauseker Lipót István (Bécs, 1871. november 10. – ?, 1902 után) a Tolnára települt 12. ulánus (dzsidás) ezred számvevő őrmestere és Kéz Mária (Zirc, 1868. szeptember 10. – Balatonfüred, 1952. december 8.) 1897-ben kötöttek házasságot Székesfehérváron. 1900. október 18-án egy húga, Leopoldina Alojzia született, akiből pedagógus lett, 1965-ben hunyt el Budapesten. Az édesanya is postatisztviselő volt. Megözvegyülve 1914-ben férjhez ment Horváth Sándor (Szabadka, 1875. február 26. – Balatonfüred, 1926. augusztus 22.) polgári iskolai tanárhoz.

8. Sváb Lajosné Kéz Alojzia (Zirc, 1856. december 9. – Balatonfüred, 1940. április 22.) füredi postamesternő. 1888-tól vezette a füredi postahivatalt, ahol közel 5 évtizedig szolgált. Nyugalomba vonulása (1931) alkalmával a kereskedelemügyi miniszter dicséretben részesítette. A második felesége volt a füredi katolikus iskola nép- és kántortanítójának, Sváb [Schvább] Lajosnak (Zalaszántó, 1837. március 8. – Balatonfüred, 1895. január 14.)

9. A halál oka minden bizonnyal a szövödményként fellépő vérzéses tüdőgyulladás volt: az immunrendszer túlzott reakciója folytán megtámadta és elpusztította a gazdaszervezetben a tüdőszöveteket.

Forrás: wikipédia; internet; <https://hungaricana.hu/hu/>; <https://www.arcanum.hu/hu/>; <https://macse.hu/society/kezdolap.php>; anyakönyvek (<https://www.familysearch.org/>).

Balatonfüreden 1920. január 1. és június 30. között huszonnégy elhalálozást jegyezték be. Az első – regisztrált – spanyolnátha által okozott halál február 10-én következett be: ekkor a 12 esztendő, református vallású Kocsis László, Kocsis Sándor és Szakály Julianna gyermeke, polgári iskolai tanuló hunyt el. A második április 7-én, a 32 éves református Kiss Dánielné Vörös Eszter volt az áldozat. Esetleg a fertőzés következtében elhunyt még: vesevízkórtól egy, vesegyulladásból egy, „agyburoklob”-ban (agyhártagyulladás?) egy, „tüdőlégtelenség”-től egy, hörghurutban egy, tuberkolózisban egy személy.

A veszprémi városi kórházban és a jutasi (járvány)kórházban 1920. január hónapban, valamint február közepéig tizennégy „spanyolos” haláleset történt, de egyiknek sem balatonarácsi vagy balatonfüredi lakos volt az elszenvedője. 1920. június végéig a veszprémi városi kórházban két füredi (február végén és júniusban) lakos hunyt el ütőér-elmészesedés, illetőleg tüdővész, valamint egy arácsi (áprilisban), szívhűtés következtében.

OLTI FERENC

## BALATONFÜREDI ZSIDÓ SÉTÁK. I. A FALU

Régmúltba vész a zsidók megjelenése és megtelepedése Balatonfüreden. 1758-ban már biztosan éltek itt zsidók, ezt egy akkori adóösszeírásból tudjuk. Egyik ősem, Oblatt József az 1780-as évek elején már a Tihanyi Apátságtól bérelt egy telket Balatonfüreden. Erről az Apátság levéltárában lelhető fel a szerződés. A Papsokán lévő zsidó temetőben az első sír évszáma 1810. A közösség lélekszáma az 1920-30 közötti időszakban volt a legnagyobb, mintegy 150 fő. 1944. május 16-án 153 személyt, az akkori teljes, még helyben lakó közösséget és a környező falvak zsidó lakosságát deportálták a magyar hatóságok. Ők a tapolcai gettón keresztül zalaegerszegi bevonuló után valamennyien az auschwitzi haláltáborba kerültek. Mintegy tíz férfi akkorra már munkaszolgálatban volt, ahonnan a Mauthausen-i koncentrációs táborba vették őket. A két megsemmisítő tábor összesen 15-en éltek túl, akik közül a legtöbben már nem is jöttek vissza Füredre. A zsidó hitközség megszűnt. Az áldozatok neveinek felsorolása a zsidó temető emlékfalán található.



A balatonfüredi „Siratófal” a zsidó temetőben

Mostani írásom célja a hajdanvolt közösségi és vallási élet helyszíneinek, valamint a jellegzetes személyeknek és foglalkozásoknak a bemutatása helytörténeti szempontból egy séta keretében. A képzeletbeli pillanatsorozat az első világháború kitörése előtti és közvetlen utáni időszakról készíttük.

Induljunk el a mai Bajcsy-Zsilinszky utca 32-től, ami régen a zsinagóga volt. Ma az Önkormányzat által a Norvég Alap támogatásával gyönyörűen helyreállítva, egy modern kiállítási épülettel kibővítve, Zsidó Kiválóságok Háza néven várja a látogatókat.



A Zsidó Kiválóságok Háza

A régi épület kulturális központként működik. A 100 főt befogadó rendezvény-terem a helyi lakosok számára magas színvonalú bemutatóknak ad helyet. A zsinagógai múltra Roth Miksa ólomüveg berakását tartalmazó mives Tóra szekrény (Tóra: Mózes öt könyve, más néven Héber biblia pergamenre kézzel írott kettős tekercs) és a kertre nyíló ajtó-félfára felhelyezett mezüze (házi áldást tartalmazó díszes tartóba foglalt pergamen) utal. Az épület alkalmas lenne zsidó imaház működtetésére is, közösség híján azonban erre nincs igény.

Az épületegyüttes két szempontból is világszponylatban egyedülálló. A 13. században itt állt a katolikus Szent Margit kápolna, aminek romjain a 18. században épült fel a protestáns templom, a mai Fehér templom elődje. A zsidó közösség az üresen álló épületet 1853-ban vette meg és egészen 1944-ig zsinagógaként működött. Az, hogy három vallás imahelyeként ebben a sorrendben és konfliktusmentesen cseréljen gazdát egy épület, párját ritkítja.

A modern új épületben kapott helyet a „Zsidók és csúcstechnika; Einsteintől napjainkig” című magyar, angol és héber nyelvű kiállítás, amely 132, többségében Nobel-díjas olyan tudós életét, munkásságát, mai életünkre gyakorolt hatását mutatja be, akik, vagy akiknek szülei a náci törvények értelmében szintén gázkamrára voltak ítélve, de valamilyen csoda folytán megmenekültek. Világvi-

szonylatban szintén egyedül álló a modern épületben lévő kiállítás; ilyen komoly gyűjteménye a zsidó származású természettudósoknak egyedül Balatonfüreden található és Izraelen kívül sehol a világon nincs olyan kiállítás, amely teljes anyagát tekintve héber nyelven is „beszél”. Az ICOMOS-díjas épületegyüttes igazi kulturális csemege, egyedisége okán a Város turisztikai vonzerejét nagyban növeli.

Sétánk következő állomása a mikve, a rituális fürdő, amely minden bizonnyal a Bajcsy u 34. számú ház kertjében állt. Egy zsidó közösség létezésének nem tárgyi feltétele a zsinagóga, azaz az imaház megléte. Zsidók bárhol, akár a szabad ég alatt is imádkozhatnak. A zsidóságnak egyetlen szent helye, temploma volt, ez a Jeruzsálemi Szentély, amit – mint történelmi tanulmányainkból is tudjuk – kétszer is leromboltak, utoljára i.e. 63-ban a rómaiak. Azóta csak a nyugati falának romjai állnak, amit Siratófalként is említene. Ez ma a zsidók egyetlen szent zarándokhelye, amit az Izraelbe látogatók, vallástól függetlenül általában felkeresnek. A Mózesi törvénykönyvben nincs szó arról, hogy a közösségeknek zsinagógát, imaházat kell építeniük, csak a Szentély volt előírás. Az viszont előírás, hogy rituális fürdőt kell építeni, ahol minden férjes asszonynak a havi tisztulás és szülés után meg kellett fürdeni. Későbbi szokássá vált, hogy elsősorban a heti ünnepnap, a szombat bejövetele és más ünnepnapok előtt a férfiak is mikvébe mentek. Természetesen elválasztott férfi és női medencék voltak. A rituális fürdőben csak folyó, vagy esővizet lehetett használni és a fürdés során teljesen el kellett merülni a természetes vízben. Mikvét a zsidó közösségnek még azon az áron is kellett építenie és fenntartania, hogy akár a Tóráikat is áruba bocsássák, ha anyagi helyzetük ezt követelte. A tisztaság a zsidó vallásnak alapvető fontosságú eleme, ami lelki és testi tisztaságból áll. A lelki tisztaságot a héber bibliában lévő 613 micvének (jótétemény, Istennek tetsző cselekedet, szabály, ajánlás) a Mindenhatóval való kapcsolat minél nagyobb mértékű betartása, a napi háromszori imádkozás, a Tízparancsolat és sok más etikai / erkölcsi elvárás betartása garantálja. A testi tisztaság pedig a mikve kötelező használatát, a WC használat utáni kézmosást, a nemi életre vonatkozó részletes szabályok és az étkezési előírások betartását tette kötelezővé. Manapság, amikor már minden háztartásban ott a fürdőszoba, a mikvébe járásnak csak rituális funkciója van, de a régi korokban ennek az intézménynek nagyon fontos higiéniai sze-

repe is volt. Ezekben a járványokkal tépázott korokban – éppen a zsidók által betartott higiéniai szabályok miatt – a zsidók körében a bakteriális és vírus eredetű fertőzések kevésbé terjedtek, mint a társadalom többi részében. Ezért vádolták a zsidókat gyakran azzal, hogy mérgezik a kutakat és terjesztik a járványt. Természetesen ezeknek a vádaknak semmi alapjuk nem volt, ami ma már, a fertőző betegségek terjedés- mechanizmusának tudományos ismerete alapján is érthető. Füreden tehát előbb volt mikve, mint zsinagóga, ahogy azt a szokások és szabályok megkövetelték. A mikve és a rá vonatkozó szabályok, szokások sok művészt megihlettek. Ilyen pld. Hadar Galron Mikve című színdarabja, amit a Vígszínház 2010 októberében tűzött műsorára és amely több, mint száz előadást ért meg.



A Vígszínház Mikve darabja

Tovább haladva a Bajcsy utcán, a zsinagógától számított harmadik, vagy negyedik ház volt a sakter, a rituális metsző szolgálati lakása. Ez az igen komoly tanulmányokat követően diplomát kapott szakember gondoskodott a zsidó háztartások szá-



mára az állatok rituális előírásoknak megfelelő levágásáról és annak megállapításáról, hogy az így levágott állat egészséges volt e, azaz a húsa fogyasztható e. A vallásos zsidók un. kóser háztartást vezettek, betartva a mózesi törvényeknek és a későbbi rabbinikus állásfoglalásoknak az ételek elkészítésére és fogyasztására vonatkozó szabályait. A sakternek úgy kellett az állatot levágni, hogy annak a legkevesebb fájdalmat okozza, azaz egyetlen oda-vissza metszéssel. Ehhez a késeinek csorbamentesnek és nagyon élesnek kellett lennie. Szigorú szabályok vonatkoznak a fogyasztható állatok fajtáira. Emlősből csak a páros ujjú, patás kérődző, szárnyasból csupán néhány baromfi, mint tyúk, kacska vagy pulyka, halból csak az úszós, pikkelyes fogyasztható. A nagyobb szárnyas nyelőcsövét a levágás után ellenőrizni kell, hogy nem sérült e (a tömések miatt), mert ha igen, nem fogyasztható. A levágott emlős tüdejét ellenőrizni kell, ha forradás van rajta, nem fogyasztható. Ha mindezeknek a feltételeknek megfelel a hús, akkor még felhasználás előtt ki kell „kóserolni”, azaz minden felületét sóval bepácolni és fél óráig állni hagyni, majd tiszta vízzel leönteni. Ennek célja, hogy a szövetek között bennmaradt vért is teljesen eltávolítsák. A vér bármilyen formában és a legkisebb maradványban is a zsidó étrendben tilos. Ugyancsak tilos a tejes és a húsos eredetű alapanyagokat egy ételben együtt felhasználni, húsos étel fogyasztása után hat óráig nem szabad tejes ételt fogyasztani, tejes után fél óráig pedig húsosat. A tejes és a húsos ételek készítésére és tálalására szolgáló edényeket és eszközöket sem szabad „keresztbe” használni, tehát egy zsidó háztartásban külön készletek vannak a tejes és a húsos használatra. És mivel pészahkor, – amit zsidó húsvétnek is szoktak nevezni – tilos a kovászos eredetű alapanyagok használata (ez az ünnep az Egyiptomból való kivonulás 8 napos ünnepe), ezért a vallásos zsidó háztartásban további két konyhai készlet található: a pészahi tejes és a húsos. A tejes és húsos elválasztásról a modern tudomány bebizonyította, hogy előnyös az emésztőrendszer számára, a régebbi korokban pedig, amikor még nem volt hűtőszekrény, a romlandóságot is csökkentette.

A mai Dózsa és Bajcsy utca sarkán állt egykoron a balatonfüredi zsidó elemi iskola, aranykorában két tanítót is foglalkoztatott és egészen az első világháború végéig működött. Sokszor halljuk, hogy a zsidó a könyv népe. Ennek a mondásnak az eredete abból, a szintén vallási előírásból származik, hogy egészen a tórai időkgig visszanezve még a

legegyszerűbb földművesnek is kellett tudnia írni-olvasni, hiszen az Isten-tiszteleteken minden résztvevőnek mondani kellett az imaszövegeket, nem csak a papoknak. A több ezer éves írás-olvasási gyakorlat kiegészült a későbbi rabbinikus szabállyal: az alváson és a pénzkeresési elfoglaltságon felül fennmaradó un. szabadidőt a vallásos zsidó ember tanulóssal kell, hogy töltsse. Mégpedig a Tórát és a Talmudot kellett tanulmányozni. Innen ered a zsidó közösségeknek és családoknak a tanulást, azaz az iskoláztatást különösen fontosnak tartó habitusa.

Általában 4–5 éves korban beadták a gyerekeket az iskolába, ahol az államilag kötelező tananyagon felül megtanultak héberül, ami az ima nyelve, továbbá a nagyrészt otthonról is hozott jiddis nyelv tudását is elmélyítették. A jiddis a német és a héber keveréknyelve, amit kizárólag zsidók beszéltek az észak- közép- és Kelet-európai területeken. Mire tehát egy balatonfüredi zsidó gyerek 10–12 éves lett legalább három nyelvet biztosan beszélt, a magyar mellett a jiddist és a hébert. Ez a nyelvtudás aztán sok előnyt jelentett, például amikor a füredi bort kellett eladni osztrák, vagy német területen, ahol az ottani, esetleg zsidó kereskedő partnerrel szinte anyanyelvi szinten lehetett az ügyes bajos dolgokat jiddisül megtárgyalni. Manapság sok szó esik arról, hogy Fürednek legyen felsőoktatási intézménye. Kis jó szándékkal mondhatjuk, hogy ilyen már volt itt, tehát van a városnak felsőoktatási múltja. Merthogy mintegy 15 évig Goldstein Ezra rabbi működtetett jesivát, amelynek volt felsőfokú, azaz rabbiképző tagozata is. Az oktatás a rabbi lakásán zajlott a hagyományos „hevruta” módszerrel, amit ma páros tanulásnak hívunk. A hagyományos zsidó oktatási rendszer ugyanis három szintű. Az elemi, azaz az általános alsó tagozat a héder. Az elemi felső tagozat teteje és a mai középiskola a jesíva alsó egysége és a jesíva felső egysége pedig a rabbiképző.

Következő megállónk a Dózsa György utca 13. számú ház, a volt rabbi lakás.

Gyerekkoromban, nem lévén már rabbi Füreden, itt volt Juhász úr műszerész műhelye, ő volt a motorbiciklik doktora. A rabbi a zsidó lelki pásztor, a pap. A rabbi a közösség alkalmazottja, nagyon indokolt esetben akár el is bocsátható. A rabbi és a közösségek között nincs alá-fölrendeltségi viszony, vagy bármiféle formális hierarchia. Talán ez a titka annak, hogy a történelmen átívelő gyakori üldöztetés és fizikai megsemmisítés ellenére a zsidóság máig fennmaradt. Olyan ez, mint az

internet. Ha a világ szervereinek akár a fele is megsemmisül, mivel a hálózatba kötött eszközök között nincs hierarchia, a maradék szerverállomány működtetni tudja a teljes megmaradt rendszert. Így volt ez a zsidók viharos történelmében is: hiába űzték el, gyilkolták le egy adott területen őket, a maradék, „mintha misem történt volna”, vitte tovább a vallást és a kultúrát, természetesen a körülvevő többségi társadalomtól átvett rengeteg folklorisztikus elemmel színesítve.



A „Rabbiház”

A hagyományos ortodox zsidó közösségben, amilyen a füredi zsidó hitközség is volt, a rabbinak egyetlen dolga a tanítás. Ebbe beleértendő a kérdésekkel, állásfoglalás kéréssel hozzá fordulók megfelelő (utána olvasás utáni) eligazítása. A rabbik intenzív szakmai vitákat folytattak, igen jelentős judaisztikai szakfolyóirat-rendszerük volt, és ez ma is létezik. Az élet minden területére kiterjedően igyekeznek a felmerülő kérdésekre választ találni, sokszor hosszadalmas viták eredményeképpen konszenzust találva, de nagyon sokszor fennmaradnak a vélemény-különbségek és akkor a közösségek az adott kérdésben különböző irányokba indulnak el. Ettől olyan sokszínű a zsidó vallási és közélet, aminek viszont hátránya, hogy sok kérdésben nem létezik un. zsidó álláspont. Egy példa mai korunkból: az Apolló űrprogram keretében a később szerencsétlenül járt egyik küldetés legénységében helyet kapott egy izraeli űrpilóta. Ő egy vallásos családból származó, szombat tartó fiatalember volt. Fellövése előtt komoly viták zajlottak tekintélyes rabbik között, hogy neki fenn az űrben mikor kell a szombatot tartania, amikor – életveszélyt leszámítva – nem szabad elektromos berendezést kapcsolgatni. A hosszú vita konszenzussal végződött: neki az űrhajóban úgy

kell a szombatot tartani, mintha a kilövés helyén lenne, azaz akkor, amikor Kaliforniában szombat van. A rabbik között természetesen kialakult egy szakmai hierarchia, amit kizárólag a tudományos munkásság alapján lehetett kiemelni. Minél több rabbi kérte ki és fogadta el egy rabbi tanácsát, véleményét, idővel az illető annál tekintélyesebb lett. És minél tekintélyesebb volt egy rabbi, annál jobban versengtek érte a különböző közösségek. És mikor megürült egy tekintélyes rabbi széke, annál inkább versengtek érte az állást kereső rabbik, mert maga a hely tekintélye is segítette a kezdőket a szakmai előrejutásban. A rabbisági állásbörze tehát egy kompetitív versenyszféra volt, ami igencsak ösztönzőleg hatott a rabbik tudásszintjének emelkedésére.

A zsidó Isten-tisztelet zsinagógabeli szokásos formája az, hogy van egy előimádkozó, aki a héber imaszöveget a helyben szokásos dallammal fennhangon elmondja és a közösség ezt halkán megismétli, vagy éppen fordítva, előbb a közösség mondja el az imát és utána ismételi az előimádkozó. A heti háromszori zsinagógabeli Tóra-olvasás speciális szakértelmet igényelt, amit szintén a legtöbb felnőtt férfi tudott. Egy ortodox közösségben a rabbinak nem sokat kellett bibelőlnie a napi és az ünnepi Isten-tiszteletekkel, hiszen mindenki mélyen ismerte az imákat, a dallamokat, az imarendet, bárki lehetett előimádkozó, ha megfelelően erős és szép hangja volt. Emlékszem, apám, akinek semmiféle különösebb képzettsége nem volt a zsidó tudományokban, szinte az összes imát tudta fejből, az imakönyvet csak azért használta, mert az úgy volt szokás. A rabbinak tehát volt ideje és lehetősége valódi feladataival, a tanítással, a tanácsadással, a szakirodalmi tevékenységgel és a közösség építésével foglalkozni.



Botlatókövek az Oblatt-ház előtt

Ha tovább sétálunk a Dózsa György utcában a fehér templom felé, akkor a Somogyi utca sarkán találjuk az Oblatt család volt udvarházát, előtte a járdába bevésve Gunter Demnig német szobrász két

botlatóköve, amit egy bensőséges városi megemlékezés keretében helyezett el Grossmann Jolán és Oblatt Judit emlékére, akiket ebből a házból deportáltak.

Demnig Európa szerte több ezer ilyen botlatókövet helyezett el és küldetését igyekszik tovább folytatni. Balatonfüreden még két ilyen emlék található, a Kossuth utcában a Singer ház előtt.



Botlatókő a Singer-ház előtt

Oblatt Rudolf, majd később fia, Oblatt Sándor a 20. században a Balatonfüredi Zsidó Hitközség elnökei voltak, ameddig az létezett, tehát 1944 májusáig. Itt szólnunk a közösség szociológiájáról. (Közbevetőleg: az Oblatt családnak, mint a település talán legjelentősebb bor-nagykereskedőinek különösen a Monarchia felbomlása után meghatározó szerepe volt abban, hogy a füredi régió borai nemzetközi, elsősorban osztrák és német piacokra is eljutottak. A borkereskedelemre vonatkozó 1943-as, zsidókat korlátozó törvények és rendeletek következtében az Oblatt pincéből 20 vagon bort rekviráltak el a hatóságok, térítés nélkül.)

Egy ilyen kis település zsidó közössége szinte egy az egyben leképezte a többségi társadalom vagyoni keresztmetszetét. Volt közöttük kevés jó módú, Füreden kiugróan gazdag egy sem, sok nagyon szegény és a többség kispolgári egzisztencia. A zsidó egyház, – ha ilyen egyáltalán lehet mondani, merthogy minden közösség önálló és másiktól teljesen független volt, – soha nem kapott állami vagyonyjuttatást, vagy költségvetéséhez külső támogatást. Minden kiadást a tagok befizetéseiből, adományaiból kellett fedezni ennek összes előnyével és hátrányával. Maguk közül választottak elnököt és vezetőséget. Az elnök általában az egyik jobb módú tag volt, akinek legfontosabb feladata az volt, hogy a kiadásokat nem fedező bevételeket kipótolja. Füreden az 1929-ben kiadott Zsidó Lexikon adatai szerint 150 lelkes a közösség, családszám 42, adófizető tag 50. Foglalkozás szerint: 12 kereskedő, 10 iparos, 4 gazdálkodó, 1 orvos, 2

ügyvéd, 1 nagykereskedő, 1 vállalkozó, 1 magánzó és 6 egyéb. Tehát az adófizetők mintegy 2/3-a rendelkezett stabilnak tűnő egzisztenciával, a többiek valószínűleg nehéz anyagi helyzetben éltek. A nehéz helyzetben lévő családok segítésére, a temetések és a temető rendben tartására, jótékonyági rendezvények megszervezésére un. Szentegyletet, Hevra Kadisát működtettek. Az 1930-as évek elejéig a többi vallásfelekezettel egymást tiszteletben tartó, fair kapcsolata volt a zsidó hitközségnek. Az országos hangulat romlása, az antiszemitizmus erősödése azonban Balatonfüreden is érezte hatását.

Sétánk következő állomása a fehér templommal szemközti, Siske utca 1 alatti korábbi banképület.



A Takarékpénztár székháza

A 19. század végén a filoxéra járvány következtében teljesen kipusztult szőlőültetvényeket újra kellett telepíteni. Ennek a szakmai alapjait, azaz a filoxerátűrő vesszők behozatalát és birtokán nagy mennyiségben való szaporítását egy Steiner Aurél (1866 – 1936) nevű – 1892-ben Baradlai Jenő névre magyarosított – veszprémi származású balatonarácsi zsidó szőlőbirtokos és villatulajdonos tette lehetővé. Az újratelepítések pénzügyi feltételeit a Balatonfüred és Vidéke Takarékpénztár megszervezésével teremtették elő, mely pénzügyintézetnek a székháza volt a ma romos állapotban lévő korábbi banképület. A Takarékpénztár létrehozásában és alaptőkéjének biztosításában jelentős szerepet játszottak a helyi zsidó gazdálkodók és kereskedők. Barátságos bankként is emlegetik ezt az intézményt, mert olyan módon adott hitelt az új telepítésekhez, hogy a törlesztést csak az ültetvények termőre fordulása után kellett elkezdni. A mai őshonosnak tekintett Balaton-felvidéki szőlőfajták francia és kaliforniai eredetűek és nem régebbiek 120 évnél.

Sétánk utolsó állomása a mai Lipták Gábor Városi Könyvtár épülete. 1944. május 31-én Sztójay Döme miniszterelnök, a Magyar Élet Pártjának országgyűlési képviselője Jurcsek Béla miniszterrel és kíséretével látogatást tett Balatonfüreden. Mai szóhasználatával választói nagygyűlést tartott az akkorra már zsidóktól megtisztított községben, ebben az épületben, amelyről a Magyar Filmhíradó részletes beszámolót készített. Beszédéből idézek: „*Itt van Magyarország gyöngye. A jövőben azonban más néprétegek fogják a Balatont felkeresni, fajilag tiszta nemzedékek. Zsidóknak itt helyük többé nem lesz.*” Nyilván jól tudta, hogy a Balatonfüredről ugyanazon hónap, azaz május 16-án elindított marhavagonokba zsúfolt füredi zsidó polgárokkal rövid tapolcai gettó-megálló után a szerelvény rövidesen megérkezik Auschwitzba.

Visszatérünk a Zsidó Kiválóságok Házához, ahol megtekinthetjük a kiállítást. Milyen felemelő befejezése a túrának annak meghazudtolása, amit a miniszterelnök '44-ben mondott; van helyük a zsidóknak és emléküknak a Balaton partján.

Felhasznált irodalom és források:

Varga Lászlóné: A balatonfüredi zsidó temető. Balatonfüred, 2004. Balatonfüred Város Önkormányzatának kiadványa. ISBN 963 21612 9 7

Z. Karkovány Judit: Hiányjel. Fejezetek a balatonfüredi zsidók történetéből. Balatonfüred, 2008. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványa. ISBN 978-963-88131-2-1

Wollák (Laski) Jenővel 2008-ban készült video-interjú

Heller Ágnes filozófussal 2006-ban készült video-interjú

Cseh Viktor: Judapest Füreden Nyaral: a Zsidó Kiválóságok Házának kiadványa, eredetileg az Egység magazin 28. évfolyamának 108. számában jelent meg 2018-ban.

Magyar Zsidó Lexikon (1929, szerk. Újvári Péter) ISBN 963 200 520 1 (PDF)

Köszönet Baruch Oberlander rabbinak a konzultációkért.

Szakmai lektor: Cseh Viktor.



Heller Ágnes emlékköve a balatonfüredi izraelita temetőben (Felavtva: 2020. július 19-én)

VASTAGH GYÖRGY

## A TUDÓS EMLÉKFÁK TÖRTÉNETE II. 2003–2019

E fák története 1972-ben kezdődött Marx György professzor ötlete, javaslata alapján, és 2003-ig 14 fa került a ligetbe, melynek felét Nobel-díjasok ültették (köztük 5 magyar), így jogosan nevezhető a Tagore sétány ezen része „Nobel-díjasok ligetének”.

Erről az időszakról emlékeztem meg a Füredi História 6., 2003 (III. évf.) / 3. számában (20–26. oldal).

Az utolsó Nobel-díjas faültetés ugyan 1998-ban történt (Gajdusek), de az említett emlékező írásra 2002-ben került sor, amikor Marx professzor úr elhunyt, így a 2003-ban megjelent írásban már róla is megemlékeztem, de a fájáról nem.

Ezért a mostani folytatást vele kezdem.

\* \* \*

Marx György (1927–2002) az ELTE Atomfizika Tanszékének vezető professzora volt, kutatói munkája a leptontöltés megmaradási törvényének megfogalmazásához vezetett. 1952-ben lett Kossuth-díjas. Éveken át foglalkozott a neutrínó-sugárzással. Ebben és más témákban több könyvet is írt és sokszor szervezett nemzetközi konferenciákat, többször Balatonfüredre, melyeken szívesen vettek részt neves külföldi fizikusok, köztük Nobel-díjasok is, hiszen Marx professzor tudományos eredményei, címei (MTA-tag, több külföldi tudományos egyesületi tagság) elegendő vonzerőt jelentettek



Dr. Marx György a füredi sétányon, egyik „gyermek” előtt

A „Neutrínó-72” konferencia alkalmából gondolta a professzor úr, hogy ha Nobel-díjas költők (Tagore, Quasimodo) ültettek fát Füreden, akkor legyen a Nobel-díjas fizikusoknak is fasora itt. Városunk akkori vezetése ezt a javaslatot örömmel fogadta.

A következő 30 évben 14 faültetésre került sor, mind egy-egy konferencia kapcsán, melyek mindegyikén megjelent és előadást is tartott ő maga is.

Szívügye volt a magyarországi középiskolai fizikaoktatás is.

Ő indította el az országos atomfizikai versenyt 1998-ban, Szilárd Leó születésének 100. évfordulóján, e verseny még ma is él. Szakmai tapasztalatcserét biztosított finn, japán és a szomszédos országok fizikatanáraival. Így többször fogadtunk a Lóczy Lajos Gimnáziumban ezen országokból érkező kollégákat, és nekünk is nyílt alkalmunk náluk látogatást tenni. E kollégák – és a konferenciákon résztvevő néhány világhírű fizikus – emlékező sorainak írásbeli nyoma megtalálható a gimnázium emlékkönyvében.

Marx professzor úr 2002. december 2-án hunyt el (Ez a nap az első, chicagói, atommáglya beindításának 60. évfordulója!). A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Emlékére Balatonfüred Önkormányzata és az Eötvös Loránd Fizikai Társulat 2003. június 25-én ültetett egy hársfát a Nobel-díjasok ligetében.

Az elköszönők előtti ünnepi beszédet dr. Németh Judit egyetemi tanár, a professzor egykori munkatársa mondta a szép számmal megjelenő tisztelők gyűrűjében.

És ezzel a „szülő”, a liget megalkotója megtért „gyermekkeihez”.

A következő két évben nem történt faültetés a ligetben, sőt egészen 2019-ig csupán hat fára került sor.

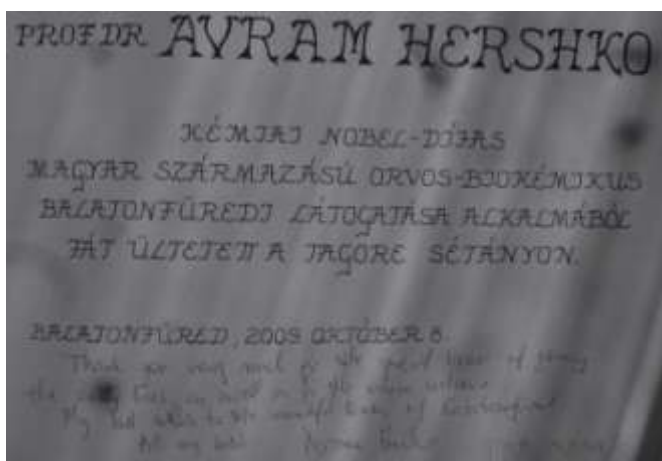
2005.július 7-én professzor dr. Robert Huber német kémikus jött hozzánk, aki Balatonfüred testvérvárosának (Germering) díszpolgára.

1988-ban kapta meg a Nobel-díjat megosztva Johann Deisenhofer és Hartmut Michel tudósokkal, a „fotoszintézisben szerepet játszó fehérjék szerkezetének meghatározásáért”.

A faültetést Simon Károly ny. polgármesterünk kezdeményezte, de a hársfa ültetése már dr. Bóka István polgármesterrel együtt történt.

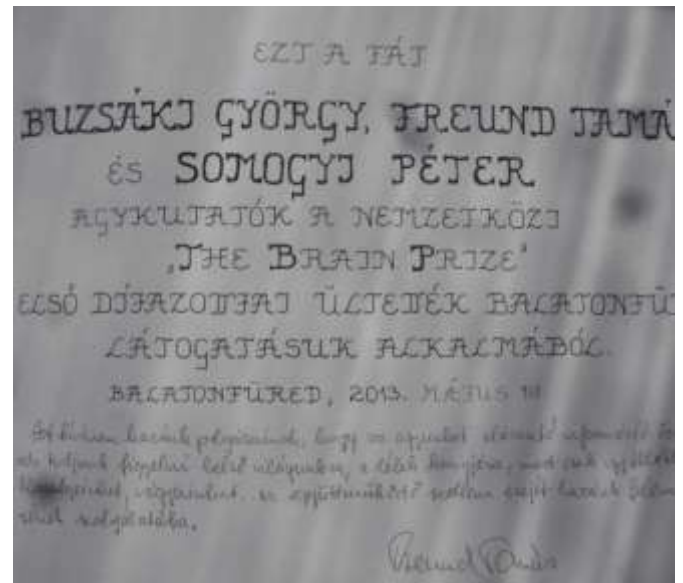
A valamivel több mint négy év múltán hozzánk érkező tudós Avram Hersko, bár izraeli biokémikus volt, de magyar gyökerekkel is rendelkezik (Karcagon született 1937-ben és eredetileg Ferenc volt). 2004-ben kapta meg a kémiai Nobel-díjat, az indoklás szerint „az ubikvitin- közvetítette fehérjebontás felfedezéséért”.

2009 őszén díszvendégként részt vett a magyarországi egészségügyi napokon, és ez alkalommal került sor október 8-án a fája elültetésére, amely kislevelű hárs volt.

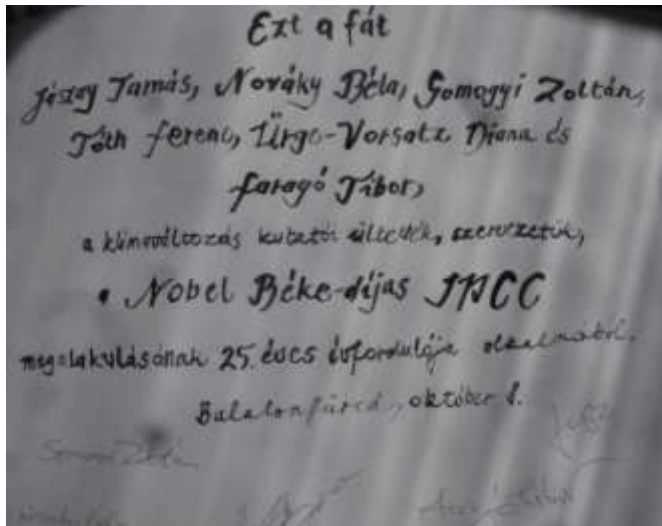


Ismét eltelt négy esztendő faültetés nélkül, de a 2013-as évben kettőnek is örülhettünk.

Az elsőre a Tavaszi Fesztiválunk keretében került sor május 18-án, amikor dr. Freund Tamás agykutató, akadémikus (dr. Somogyi Péterrel és dr. Buzsáki Péterrel a nemzetközi Agy-díj birtokosai) ültette el polgármesterünk társaságában fáját, mely egyedi a liget fái között: ámbrafá. A város emlékkönyvébe történő emléksorok beírása után még előadást is tartott a Vaszary-villa Széchenyi termében.



A másik faültetés október 8-án történt. A faültetés jogát az éghajlat kutatásáért 2007-ben Nobel-beke díjat kapott ENSZ Éghajlatváltozási Környezetközi Testületének (IPCC) magyar tagjai (Fargó Tibor, Jászay Tamás, Nováky Béla, Somogyi Zoltán, Ürge-Vorsatz Diana,) érdemelték ki, de a faültetésen sajnos Nováky Béla nem tudott megjelenni. A hársfa elültetésén Hári Lenke Balatonfüred alpolgármestere mondott megszívlelendő beszédet.



2017 szeptemberében a Pólya György Társaság szervezésében matematikai konferenciára került sor a Lóczy Lajos gimnáziumban.

A háromnapos konferencia befejezéseként az MTA elnöke nevében dr. Benedek András az MTA főmunkatársa ültette el 14-én a különleges (oszlopos juhar) fát dr. Bóka István Balatonfüred polgármestere kíséretében Pólya György (1887–1985), világhírű tudós emlékére.

Pólya György Budapesten született, itt és Bécsben járt egyetemre Majd Stanfordban lett egyetemi tanár. Kutatási területei közül kiemelkedő érdeklődést tanúsított a matematika módszertana iránt. E témában írt könyve „A gondolkodás iskolája” a tanárok „bibliájává” vált.

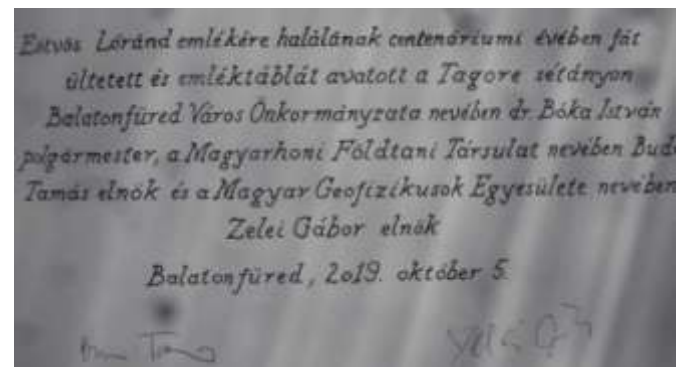
Mind ez ideig utolsó emlékfá ültetése a tudomány égisze alatt 2019. október 5-én történt és kiemelkedően fontos alkalmából: Eötvös Loránd halálának (1919. április 8.) 100.évfordulójára emlékezve.

Báró Eötvös Loránd a magyar közélet és tudomány mindent bevilágító fáklyája volt. Fizikus, akadémikus, egyetemi tanár és politikus. Akadémiai elnök (1889–1905), kultuszminiszter (1894–95), a

mai Eötvös Loránd Fizikai Társaság elődjének (Matematikai és Fizikai Társulat) alapító elnöke. Tudományos munkásságát többek között: a torziós inga, a súlyos és tehetetlen tömeg ekvivalenciájának a megmutatása, az Eötvös-törvény fémjelzik.

A fáültetés Zelei Gábor elnök (Magyar Geofizikusok Egyesülete), Budai Tamás elnök (Magyarhoni Földtani Társulat) és dr. Bóka István, Balatonfüred polgármestere közreműködésével történt.

Büszkék és boldogok lehetünk mi, fürediek, hogy ezzel a szép és felemelő eseménnyel zárhattuk le a tudós-fáültetések XXI.századi első két évtizedét.



Természetesen büszkék lehetünk arra is, hogy ilyen egyedüli „gyűjteménnyel”, mint a Nobel-díjasok ligete, csak mi rendelkezünk Európában.

A sorsnak ez különleges ajándéka persze nem csak örömmel, hanem kötelességgel is jár: ápolással és megőréssel a jövő nemzedékek számára, hiszen ez csodálatos kulturális érték Balatonfüred és a megye, de talán hazánk számára is.

Források:

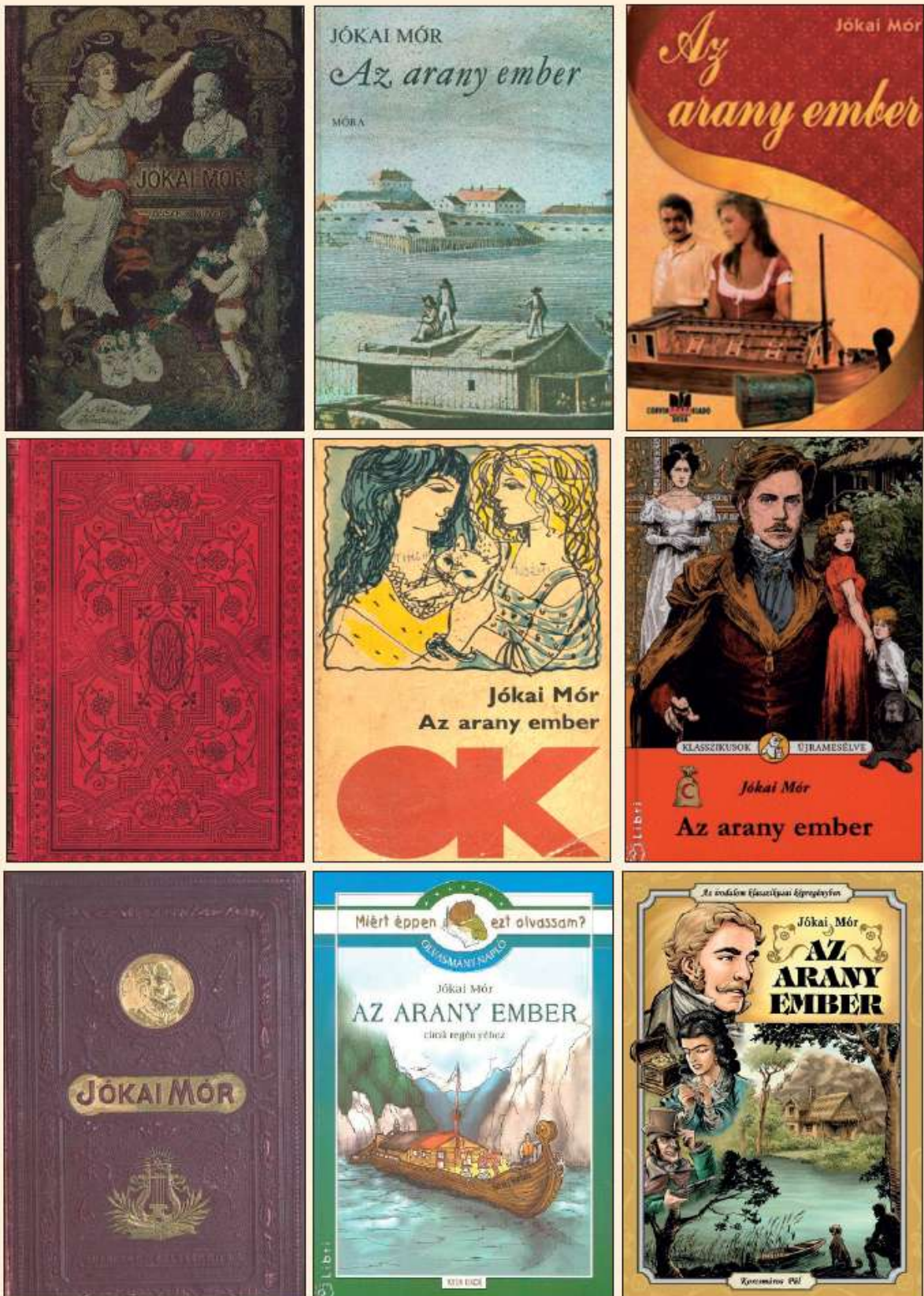
1. Füredi História: 2003/6.; 2006/1.; 2014/2.; 2014/4.; 2017/2.; 2017/3.; 2019/3.
2. Balatonfüred Önkormányzata "Vendégkönyv"
3. Kaiser László: A kultúra fái Balatonfüreden 1926–2006. Bp., 2017.
4. internet



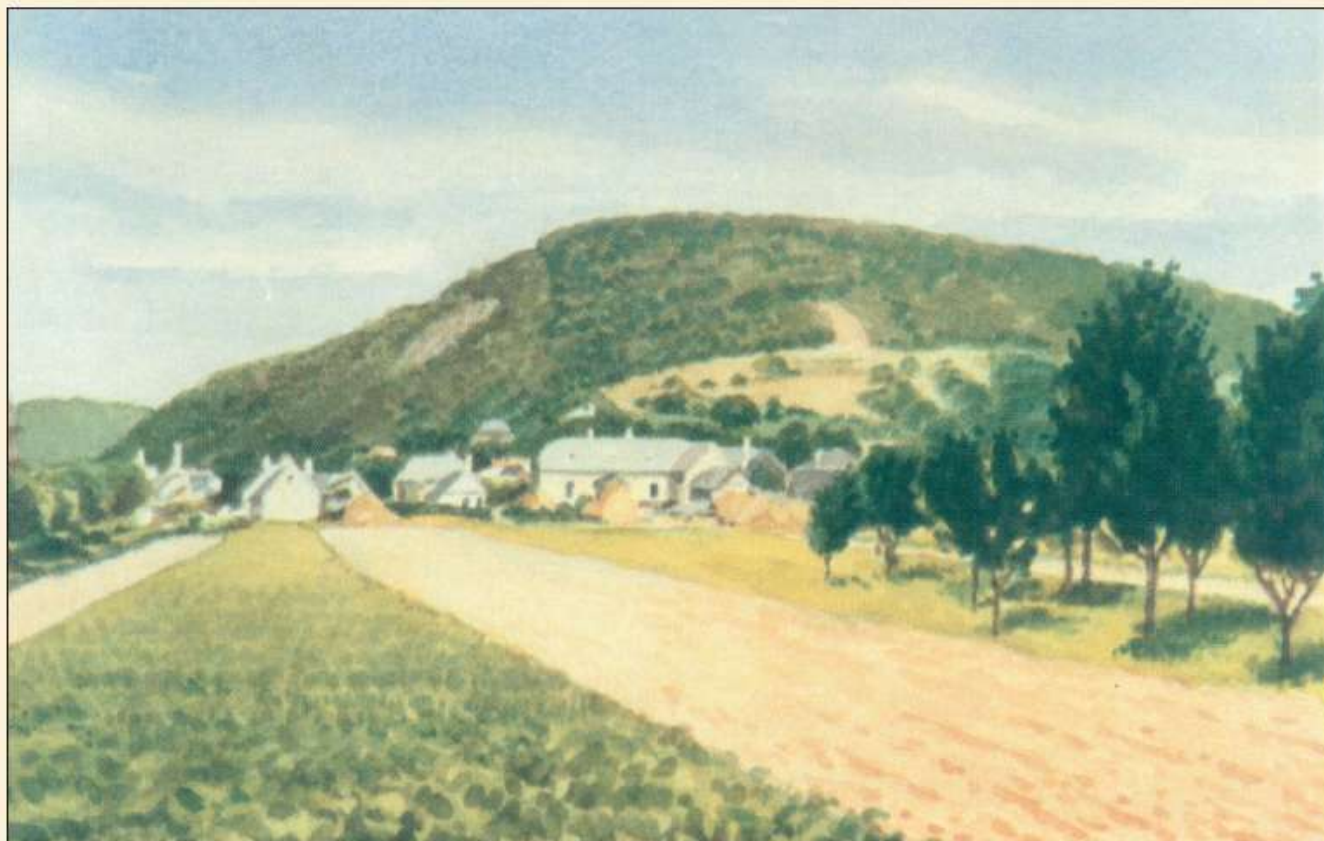








A regény különböző magyar kiadásainak címlapjai



Balatonarácsi látkép 1938 körül



Kilátás a balatonarácsi Csolnoky-nyaralóból a Balatonra

Cholnoky Jenő aquarelljei